

Nuo Lietuvos šaulių iki miško brolių: lokalios ginkluotos struktūros raidos tyrimas

1944 m. rudenį Lietuvoje kilo ginkluotas pasipriešinimas šalį dar kartą okupavusiai Sovietų Sąjungai. Tada lietuviai pasirinko ginkluotą kovą – pasipriešinimo būdą, kuris atitiko to meto visuomenės savignyos sampratą ir kurį rinkosi ne vieno okupuoto krašto gyventojai. Šis pasirinkimas buvo nulemtas dviejų pasaulinių karų kontekste besiformavusios lietuvių savignyos ir ginkluoto veikimo tradicijos, kurios ryšys su pokario partizaniniu judėjimu nagrinėjamas šiame straipsnyje.

ĮVADAS

1944–1953 m. lietuvių partizaninį pasipriešinimą sovietų okupacijai istorikai nagrinėjo jau ne kartą. Ši tema nereta ir publicistų darbuose. Vieni autoriai pagrindžia lietuvių antisovietinio pogrindžio legitimumą, išsamiai aptaria pasipriešinimo struktūrų raidą, centralizacijos procesus ar ryšius su užsieniu. Kiti vis dar abejoja partizanų kovos efektyvumu, metodų adekvatumu ir kvestionuoja paties ginkluotojo pasipriešinimo sovietų okupacijai prasingumą. Šiame kontekste pasigendama požiūrio, kad Lietuvos partizanų kova su sovietais buvo to meto istorinių procesų nulemtos visuomenės rutuliojimosi krypties rezultatas. Šie procesai prasidėjo dar Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje, kai lietuviams teko ginkluotis ir ginti savo šeimas, namus ir valstybingumo idėją. Laisvės kovų atminimas beveik dvidešimtmetį gyvavo ne-

priklausomoje Lietuvoje. Jo įkvėpti, kariauti mokėsi ne tik tuometinės reguliariosios kariuomenės kariai, bet ir ypač populiarios Šaulių sąjungos nariai. Vėliau Lietuvoje apie ketverius metus siautusi Antrojo pasaulinio karo smurto audra tapo vietos žmonių būties dalimi, o ginklas buvo naudojamas ne tik kaip savignyos priemonė, bet ir kaip priimtina visuomeninės valios raiškos forma. Dėl to lietuvių ginkluotąjį pasipriešinimą teroru ir prievartine mobilizacija prasidėjusiai antrajai sovietinei okupacijai galima suvokti kaip to meto žmonių elgsenos sampratą atspindintį pasirinkimą. Jį galėjo nulemti aptartame istoriniame kontekste besiformavusi savignyos ir ginkluoto veikimo tradicija, kurios tiesioginis ryšys su pokario partizaniniu judėjimu ir yra šio tyrimo objektas.

Nuodugnios analizės objektu pasirinktas lokalus pokario partizanų vienetas – daugiausia tuometinės Zarasų apskrities Salako valsčiuje veikusi Vytauto apygardos Lokio rinktinės Erškėčio kuopa. Šis padalinys susikūrė pasipriešinimo pradžioje ir veikė beveik iki jo pabaigos, todėl erškėtėnų sudėties analizė leis nustatyti įvairiais partizaninio karo laikotarpiais egzistavusias jų sąsajas su anksčiau gyvavusiomis ginkluotomis struktūromis. Šis lokalus tyrimas gali būti globalių reiškinių modelis, padėsiantis geriau pažinti Antrojo pasaulinio karo meto Lietuvos visuomenę ir leisiantis suvokti iš dalies panašius visuomeninius procesus, vykusius Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Vakarų Ukrainos

žemėse, kurios labiausiai nukentėjo nacizmo ir stalinizmo grumtynėse ir kurias istorikas Timothy Snyderis pavadino kruvinomis¹.

Tyrimo tikslas – atskleisti tiesiogines Erškėčio kuopos partizanų sąsajas su anksčiau veikusiomis karinėmis, savisaugos ar policinėmis formuotėmis, kurios gyvavo Lietuvos nepriklausomybės laikais ar vokiečių okupacijos laikotarpiu. Tikslu siekiama stengiantis nustatyti partizanų narystės mastą prieškariniu gyvavusioje Lietuvos šaulių sąjungoje, 1941 m. Birželio sukilimo metu susiformavusiuose ir iki vasaros pabaigos veikusiuose miestelių ir kaimų apsaugos būriuose bei 1941–1944 m. funkcionavusiuose viešosios ir pagalbinės policijos padaliniuose. Šios struktūros pasirinktos dėl to, kad, jungdamos gausius lokalių vietovių gyventojus (savanorius), jos formavo vietinės ginkluotosios savisaugos ir savigynos sampratą ir sistemą, vėliau galėjusią turėti įtakos pokario partizanų organizacinių struktūrų kūrimuisi. Būsimų rezistentų narystė nepriklausomos Lietuvos laikų Šaulių sąjungoje ar vokiečių okupacijos laikotarpio policinėse ir savisaugos struktūrose sujungė juos tvirtais socialiniais ryšiais, padėjo jų karinio pasirengimo pamatus, formavo tam tikras psichologines ir moralines savybes. Viso to suvokimas gali padėti suprasti pokario partizanų veiksmų logiką ar tam tikrus elgesio motyvus, todėl minėtų struktūrų formavimosi, karinio rengimo turinio ir veiklos apžvalga yra vienas šio tyrimo uždavinių. Vokiečių okupacijos metais Lietuvoje veikė ir daugiau savisaugos struktūrų, buvo sukurta gen. Povilo Plechavičiaus vadovaujama Vietinė rinktinė, tačiau šių formuočių sąsajų su pokario antisovietinio pasipriešinimo judėjimu analizę riboja šaltinių trūkumas.

Tyrimo tikslo siekiama pasitelkus naratyvinį analitinį, indukcinį ir statistinį metodus. Partizanų priklausymo anksčiau gyvavusioms ginkluotoms struktūroms faktus siekiama

nustatyti lyginant Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomus šaulių, 1941 m. vasarą veikusių apsaugos būrių narių, 1941–1944 m. laikotarpio policininkų ir pokario partizanų sąrašus. Šie sąrašai sudaro statistinės analizės, kurios rezultatai pateikiami 1–3 lentelėse, šaltinių pagrindą². Pažymėtina, kad gretinant šiuos sąrašus stengtasi kuo tiksliau identifikuoti juose įrašytus asmenis, tačiau darbą sunkino tai, kad tiek prieškarinio, tiek pokario laikotarpiu neretai sutapdavo to paties kaimo gyventojų pavardės ir vardai (o tėvavardžiai ir gimimo metai nurodomi ne visuose sąrašuose). Dėl to gali būti neišvengta smulkių netikslumų, tačiau manoma, kad pagrindines kiekybines tendencijas tyrimas atskleidžia.

Lietuvos istoriografijoje kol kas nedaug tyrimų, analizuojančių pokario pasipriešinimo struktūrų ir ankstesniais laikotarpiais gyvavusių ginkluotų formuočių sąsajas. Šaulių sąjungos narių pasipriešinimą pirmajai ir antrajai sovietų okupacijoms aptarė Dalia Kuodytė. Autorė pabrėžė reikšmingą šaulių vaidmenį formuojantis antisovietinio pasipriešinimo ideologijai ir organizacinėms struktūroms, apžvelgė atskirų Šaulių sąjungos narių dalyvavimo pagrindžio veikloje epizodus³. Vytautas Jokubauskas analizavo galimą Lietuvos kariuomenės ir Šaulių sąjungos įtaką pokario partizaniniam pasipriešinimui. Pasak autoriaus, anksčiau šauliais buvę partizanai dar taikos laikotarpiu buvo mokomi partizaninio karo taktikos elementų, o pokario metais savo organizacijos ir veiklos principus grindė nepriklausomybės laikų kariuomenės ir šaulių tradicija⁴. Tačiau šių istorikų darbuose nėra mėginama aptarti Šaulių sąjungos suformuotų socialinių struktūrų transformacijos vokiečių okupacijos metais, nebandoma apytiksliai nustatyti šaulių dalyvavimo antisovietiniame pasipriešinime masto.

Istorikų tyrimuose gerokai plačiau atspindi atskirų laikotarpių antisovietinio pasipriešinimo procesai. 1941 m. Birželio sukilimo eigą šiaurės rytų Lietuvoje, o kartu ir jai priklausančioje Zarasų apskrityje tyrinėjo Arūnas Bubnys. Aptaręs pagrindinius pasirengimo sukilimui procesus, atskirų būrių sudėtį ir veiklos epizodus, autorius pažymėjo, kad šio regiono apsaugos būriai kovojo aktyviau ir intensyviau nei daugelyje kitų Lietuvos dalių veikę sukilėlių vienetai⁵. Dar daugiau Zarasų aps. sukilėlių veiklos detalių pateikta autorių kolektyvo parengtoje monografijoje „Lietuvių tautos sukilimas: 1941 m. birželio 22–28 d.“ Pažymint, kad tarp Birželio sukilimo dalyvių kovojo ir būsimi pokario partizanų padalinių vadai Kazimieras Kaladinskas ir Jonas Dūdėnas, atskleidžiami pasipriešinimo pirmajai ir antrajai sovietinėms okupacijoms vientisumo elementai⁶.

Vytauto apygardos Lokio rinktinės Erškėčio kuopos istorija plačiausiai ištirta Laimono Abariaus darbuose. Dar 1996 m. pasirodžiusiame šio autoriaus straipsnyje⁷ erškėtėnų kovos epizodai aptariami visos Vytauto apygardos kontekste. Apžvalginio pobūdžio darbe smulkiau nagrinėjamas pogrindžio struktūrų kūrimasis, raida ir centralizacijos procesai. Keletą informatyvių tekstų šis autorius paskelbė 2008 m. pasirodžiusiame Aukštaitijos partizanų prisiminimų rinkinyje⁸ ir 2009–2010 m. išleistose knygoje „Laisvės kovotojų prisiminimai“⁹. 2010 m. pasirodė L. Abariaus parengta visos Lokio rinktinės partizanų kovos kronika¹⁰, kuri iki šiol yra pagrindinis Erškėčio kuopos istoriją nušviečiantis darbas.

GINKLUOTOSIOS SAVIGYNOS IŠTAKOS: LIETUVOS ŠAULIŲ SAJUNGA

Salako krašto vyrai į partizanų padalinį – Erškėčio kuopą – susibūrė 1944 m. gruodį.

Tų metų rudens ir žiemos pradžios įvykiai parodė, kad slapstymasis aplink namus lietuviams nepadedą išvengti represijų, dažnų žūčių ir areštų. Teko ieškoti veiksmingesnio būdo apsisaugoti. Ažvinčių girios masyve Salako partizanai susirentė medines pastoges, įsirengė tris bunkerius ir šaudmenų slėptuves. 1945 m. pavasarį jie išitraukė į besikuriančią centralizuoto antisovietinio pogrindžio struktūrą – Švenčionių, Utenos ir Zarasų apskričių partizanus vienijančią Lietuvos laisvės armijos (toliau – LLA) Tigro rinktinę, kuri vėliau išaugo į Vytauto apygardą. Nuo 1946 m. šie žaliukai tapo Vytauto apygardos Lokio rinktinės branduoliu¹¹.

Salako krašto partizanams vadovavo K. Kaladinskas slapyvardžiu Erškėtis. Dėl to ir padalinys vadinosi Erškėčio kuopa. K. Kaladinskas dar 1925–1926 m. Lietuvos kariuomenės 4-ajame pėstininkų pulke užsitarnavo puskarininkio laipsnį. Nuo 1928 m. dirbo Zarasų pasienio policijos Didžiasalio ir Rimšės užkardų policininku. Nuo 1930 m. buvo Smalvų šaulių būrio narys¹². Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą iš tarnybos atleistas. 1941 m. Birželio sukilimo metu kovojo Salako sukilėlių būryje¹³, vėliau vadovavo Didžiasalio kaimo apsaugos skyriui¹⁴. Nuo 1941 m. rudens tarnavo Salako pagalbinėje policijoje¹⁵, vėliau – Turmanto ir Dūkšto viešojoje policijoje¹⁶. Partizanauti išėjo 1944 m. vasarą, būdamas jau 41 metų amžiaus. „Kaladinskas buvo šiek tiek pasimokęs, apsišvietęs, tarnavo policininku Didžiasalyje, tai vis tramdė vyrus nuo neapgalvotų poelgių, kieta drausmė būryje buvo“¹⁷, – prisiminimais dalijosi buvusi Erškėčio ryšininkė Janina Arlauskaitė.

1944 m. gruodį–1945 m. spalį Erškėčio kuopa, kaip ir daugelis to meto Lietuvos partizanų formuočių, sutelkė ypač gausias miško brolių gretas. Tuo laikotarpiu joje ilgiau ar trumpiau partizanavo net 112 kovotojų (žr. 1 lent.). Daugiau nei pusė jų – 58 erškėtėnai – karinės patirties buvo spėję pa-

sisemti tarnaudami nepriklausomybės laikų ar nacių okupacijos laikotarpio ginkluotose formuotėse. Net 45 partizanai (tarp jų ir K. Kaladinskas) Lietuvos nepriklausomybės laikais buvo Šaulių sąjungos nariai. Tikriau-

siai narystė šioje organizacijoje ir suformavo tarp jų gyvavusias ginkluotojo pasipriešinimo okupacijai nuostatas ir, pasak V. Jokubausko, „padėjo pagrindus beveik dešimtmetį vykusioms partizaninėms kovoms“¹⁸.

1 lentelė. Erškėčio kuopos partizanų (1944 m. gruodis–1945 m. spalį) narystė anksčiau veikusiose ginkluotose formuotėse

Ginkluota formuotė	Ginkluotos formuotės nariai				
	Partizanai	Atskirų ginkluotų formuočių nariai	Šaulių ir apsaugos būrių nariai	Šaulių būrių nariai, apsaugos būrių nariai ir policininkai	Apsaugos būrių nariai ir policininkai
Šaulių sąjunga (1923–1940 m.)	112	45	24	13	
Apsaugos būriai (1941 m. birželis–rugpjūtis)		33			
Viešojo ir pagalbinė policija (1941 m. rugsėjis–1944 m. liepa)		24			15
Nepriklausė jokiai ginkluotai formuotei		54			

Pirmosios ginkluotos Lietuvos šaulių sąjungos formuotės atsirado dar Lietuvos nepriklausomybės kovų laikotarpiu. Jos kūrėsi ne centralizuotai mobilizuojant Lietuvos gyventojus, bet vienijant pafrončių ruožuose savarankiškai susiformavusius ir veikusius ginkluotus būrius. Jie buvo ginkluoti, nes ryžosi savo jėgomis gintis nuo Pirmojo pasaulinio karo metu suvešėjusio teroro. Nepriklausomybės kovoms pasibaigus Lietuvos kariuomenės vadovybės aktyve Šaulių sąjunga tapo svarbia visuomenės patriotizmo ugdymo ir rengimo valstybės gynybai dalimi, dėl to buvo siekiama visus sąmoningus ir valstybiškai nusiteikusius piliečius įtraukti į šaulius¹⁹. Taip per du savo veiklos dešimtmečius ši struktūra išaugo į visą Lietuvą apimančią karinę visuomeninę organizaciją. 1919–1940 m. sąjungos narių

skaičius išaugo nuo 800 iki 68 107 šaulių²⁰. Šiuo laikotarpiu Lietuvoje buvo suformuota 20 (vėliau padidėjo iki 22) rinktinių, kuriose veikė apie 1200 būrių²¹.

Lietuvos šiaurės rytuose esančio Salako krašto gyventojų ginkluotojo pasipriešinimo tradicija taip pat susiformavo lietuvių nepriklausomybės kovose. Iki pat 1920 m. miestelis ėjo iš rankų į rankas, o su bolševikų ir lenkų daliniais dėl Salako kovojusiai Lietuvos kariuomenei aktyviai talkino į šaulių būrį susitelkę vietos gyventojai, vadovaujami viršilos Petro Šiaudinio. Nustačius demarkacijos liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos, didžioji valsčiaus dalis su miesteliu atiteko Lietuvai, tačiau dar iki 1923 m. Salako apylinkes puldinėjo lenkų diversantai, o Lietuvos šauliai vykdė reidus lenkų okupuotuose Linkmenų, Dūkšto ir Rimšės valsčiuose²². Tokiomis

sąlygomis Salako krašto gyventojai subrandino ginkluotos kovos prasmės suvokimą, ugdėsi kariavimo įgūdžius. Pasibaigus laisvės kovoms Salako krašto šaulių veikla įgijo kitų formų. Šauliai sudarė miestelio gaisrininkų komandą, pagelbėjo policijai, organizuodavo tautines ir patriotines vertybes puoselėjančius renginius, taip tapdami svarbiu vietos žmonių sąmonę formuojančiu elementu.

Salako valsčiuje (šalia demarkacijos linijos) veikė trys – Salako, Švedriškės ir Vajasiškio – šaulių būriai buvo vieni gausiausių visoje Zarasų šaulių rinktinėje. Antai 1940 m. jie sudarė beveik trečdalį (390 iš 1351) visų Zarasų apskrities šaulių²³. O 1923–1940 m. jų nariais įvairiu metu buvo net daugiau nei 800 žmonių.

Salako šaulių būrys susikūrė Lietuvos laisvės kovų laikotarpiu. Per du nepriklausomybės dešimtmečius būrio nariais iš viso buvo net 514 šaulių²⁴, o okupacijos išvakarėse (1940 m.) jam priklausė 216 vyrų²⁵. Švedriškės šaulių būrys buvo įkurtas 1929 m. (iki tol jis veikė kaip Salako būrio Švedriškės skyrius). 1929–1940 m. šio būrio nariais buvo 176 šauliai²⁶, o okupacijos išvakarėse jam priklausė 121 vyras²⁷. Vajasiškio šaulių būrys buvo įkurtas apie 1930 m. (iki tol jis veikė kaip Salako būrio Vajasiškio skyrius). Per visą gyvavimo laikotarpį šio būrio nariais buvo 116 šaulių²⁸, o okupacijos išvakarėse jam priklausė 28 vyrai²⁹.

1935 m. priėmus naują Šaulių sąjungos įstatymą organizacija buvo sukarinta. Šauliai pasidarė pavaldūs kariuomenės vadui, visos 20 (vėliau 22) Lietuvoje veikusios rinktinių tapo pavaldžios apskričių karo komendantams. Šauliai buvo prilyginti kariams, geriau ginkluojami ir ruošiami karinėms užduotims. 1935–1940 m. Lietuvos kariuomenės vadovybės parengtuose gynybos planuose ir išleistose direktyvose atsispindi dvi pagrindinės šaulių padalinių panaudojimo kryptys: mobilizacijos priedanga ir diversiniai veiksmai prieš užnugarį.

Šios planuoto šaulių panaudojimo valstybės gynybai kryptys nulėmė ir jų kovinio rengimo tendencijas. Išlikę archyviniai duomenys rodo, kad mokant šaulius buvo derinami ir teritorinės gynybos, ir mažų padalinių taktikos, ir partizaninio veikimo elementai. Dar 1936 m. kovo mėn. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija ir Vidaus reikalų ministerija nurodė šaulių ir pasienio policijos padaliniams 1–2 kartus per metus rengti bendras pratybas pasienio ruožuose, kurių metu turėjo būti tobulinama tarpusavio sąveika³⁰. Be to, kasmet rudenį buvo rengiami ir atskiri šaulių padalinių teritorinės gynybos mokymai. Antai 1933 m. spalio 15 d. vykusiose pratybose prieš stabdymo užduotis vykdė iš Salako, Švedriškės, Vajasiškio, Baibių, Daugailių ir Degučių būrių suformuota šaulių kuopa, kuriai komandavo j. ltn. Vincas Gumauskas (būsimas pokario partizanų Geležinio Vilko apygardos vadas)³¹.

Salako valsčiaus šaulių būriai ne tik dalyvavo aptartuose didesnio masto mokymuose, bet ir tobulino veikimo mažais padaliniais įgūdžius pratybose „Grandies puolimas“, „Grandies gynyba“, „Skyrius puolant“, „Būrys ginantis“³². Tuo pat metu pratybose „Partizanų veiksmai nuimant sargybą, užpuolant žygio vorą“, „Kautynės miške, gyvenamosiose vietose, naktį, rūke“ buvo ugdomi partizaninės taktikos įgūdžiai³³.

Nors šiose pratybose šauliai išmoko daug mažų padalinių veikimo taktikos elementų, kurie pravertė pokario partizaninėse kovose, tačiau tokios žinios tenkino tik dalį būsimos pogrindžio kovos poreikių. Mat Lietuvoje tarpukarinė partizaninės karybos samprata buvo kitokia nei ta, kuri susiformavo po Antrojo pasaulinio karo. Tarpukariu partizaniniai veiksmai buvo suvokiami kaip laikinai prieš užnugarįje veikiančių žvalgybos ar diversinių grupių pagalba fronte kovojančiai reguliariajai kariuomenei. Dėl to prieš

užnugaryje veiksiantiems šaulių padaliniais buvo iškeltos trys pagrindinės užduotys: „a) žvalgymas – žinių rinkimas; b) priešo dalinių bei tarnybinių organų puldinėjimas; c) gadinimai bei ardymai svarbių priešui objektų“³⁴. Nors jau tada buvo suvokta, kad prieš teritorijoje veikiančius šaulius reikia mokyti kovoti „jau ne būriais, bet tik nedidelėmis grupelėmis ar net paskirai“³⁵, tačiau vargu ar kas numanė, kad į šaulių mokymo programas reikėtų įtraukti tuos kovinio rengimo elementus, kurie praverstų kovojant visiškos krašto okupacijos sąlygomis – tokio- mis, kokios susiklostė pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, kai visa Lietuvos teritorija buvo prieš kontroliuojama, kai nebeliko saugių vietų poilsiui ir sužeistiesiems evakuoti, kai visą šalį apraizgė okupanto šnipų voratinklis.

1940 m. birželio mėn. Lietuvos politinė valdžia sutiko su lemtingojo Sovietų Sąjungos ultimatumo sąlygomis, todėl šauliams teko tik akimis palydėti šalį okupuojančias Raudonosios armijos voras. Tačiau nepriklausomybės laikais sukaupta karinio pasirengimo patirtis nebuvo užmiršta, savo meto šauliai sulaukė 1941 m. birželį.

POLICINIŲ IR SAVISAUGOS VIENETŲ KŪRIMASIS IR RAIDĄ VOKIEČIŲ OKUPACIJOS METAIS

Lietuvos pokario partizanų kovų mokslinių tyrimų pradininkas Kęstutis Girnius teigia, kad dar dėl pirmosios sovietų ir nacių okupacijos Lietuvoje įsiviešpatavo nuolatinio smurto ir keršto atmosfera. Pasak autoriaus, „[a]tbuko jausmai, nužudymas nekėlė instinktyvaus pasibjaurėjimo. Viena prasme mirtis įsipilietino Lietuvos gyvenime.“³⁶ 1941 m. Birželio sukilimo kovos, holokaustas, nacių karių ir sovietinių diversantų represijos stipriai veikė visų Lietuvos gyventojų

sluoksnių sąmonę, tačiau didžiausią įtaką darė tiems, kurie buvo įvykių sukuryje arba juos stebėjo iš labai arti. Prie šios grupės pirmiausia priskirtini įvairių tada veikusių ginkluotų formuočių nariai. Remiantis archyviniais duomenimis, 1941 m. Birželio sukilimo metu susikūrusių ir iki vasaros pabaigos veikusių sukilėlių būrių nariais buvo 33 būsimi Erškėčio kuopos partizanai (žr. 1 lent.). Vėliau, vokiečių okupacijos laikotarpiu, veikusioje pagalbinėje ir viešojoje policijoje tarnavo 24 būsimi erškėtinai. Dauguma apsaugos būrių narių ir policininkų karines žinias tobulino dar Lietuvos nepriklausomybės laikais veikusiuose šaulių padaliniuose, tačiau 10 būsimų partizanų ginklą į rankas paėmė kaip tik 1941 m. Birželio sukilimo metu. Tarp jų buvo būsimas Erškėčio kuopos vado pavaduotojas Povilas Butrimas, vėliau (1948 m.) partizanų Lokio rinktinės vadu tapęs Pranas Račinskas, būsimas jo adjutantas Petras Cicėnas ir keletas kitų³⁷.

1941 m. Birželio sukilimas buvo lietuvių mėginimas ištaisyti prieš metus (1940 m. birželio 15 d.) padarytą klaidą, kai Lietuvos politinė ir karinė vadovybė leido kraštą okupuoti Sovietų Sąjungai. Pasinaudojant kilusiu karu norėta nusikratyti sovietų okupacinio režimo ir atkūrus Lietuvos valstybingumo elementus tikėtis, kad nacių valdoma Vokietija juos toleruos arba ilgai net leis atkurti valstybės nepriklausomybę.

Kita Birželio sukilimo priežastis – reakcija į 1940–1941 m. sovietų represijas, kurių aukomis tapo apie 29 250 žmonių. Iš Lietuvos buvo ištremta apie 17 500, nužudyta apie 650 žmonių, kiti įkalinti ar kitaip represuoti³⁸. Tada iš Zarasų apskrities 500 žmonių ištremta, 16 nužudyta, dar 11 apskrities gyventojų išvežta kalinti į sovietų lagerius. Iš Salako valsčiaus buvo ištremti 73 žmonės (40 lietuvių ir 33 iš Lenkijos pabėgę žydų rabinai), 3 salakiečiai nužudyti savame krašte, dar 3 žuvo išvežti į lagerius³⁹.

1941 m. Birželio sukilimas ir vėlesnė Lietuvos laikinosios vyriausybės veikla šiandien dažnai kritikuojami už toleranciją nacių rasistinei ideologijai ir išitraukimą į holokaustą. Tačiau daugumos profesionalių istorikų vertinimai nėra vien kategoriški. Kompleksiškai to meto geopolitinį kontekstą vertinantis Valentinas Brandišauskas⁴⁰ teigia, kad sukilimu bandyta atkurti Lietuvos savarankiškumą, dėl to jis buvo nukreiptas ne tik prieš sovietų, bet ir prieš naujųjų okupantų vokiečių interesus. Vis dėlto „reveransų naujajai valdžiai“ nebuvo galima išvengti. Pasak Sigitto Jegelevičiaus⁴¹, lietuviai vokiečius vertino „kaip laikiną pakeleivį“, nes lietuvių ir vokiečių bendras interesas – kova prieš Sovietų Sąjungą – sutapo. Pasinaudoję prasidėjusiu karu, tada sukilo vietos žmonės, kuriems, anot Liudo Truskos, „nebuvo žinomi didžiosios politikos užkulisiai, kolonizaciniai nacių planai, jų rasistinė politika“⁴². Jau pirmosiomis Birželio sukilimo dienomis vyko tai, kas paprastai vyksta visų sukilimų metu. Ginkluoti sukilėlių būrių nariai suiminėjo ankstesnės (sovietinės) valdžios administracinių struktūrų darbuotojus, komunistus, komjaunuolius, kitus kolaboravusius ar tuo įtariamus žmones. Vieni jų buvo teisiami, kiti iškart pasmerkiami myriop. Tikriausiai tada neišvengta ir asmeninio keršto apraiškų, ir linčo teismo akcijų, nes tomis sąlygomis, pasak Liūto Mockūno, „[s]avivalė buvo norma, o ne išimtis“⁴³. Ne išimtis buvo ir Salako valsčius, kuriame veikę sukilėlių ir pagalbinės policijos būriai iki 1941 m. rugpjūčio vidurio sunaikino 139 žmones: 3 lietuvius, 26 rusus ir net 110 žydų⁴⁴. Žydų naikinimas Salako krašte ir visoje Lietuvoje tapo holokausto – vieno tragiškiausių žmonių istorijos epizodų – dalimi. Lietuvoje jį nulėmė dar trečiajame–ketvirtajame XX a. dešimtmetyje gyvavęs ir vis stiprėjęs žydų tapatinimo su komunistais mitas, kuris valdė ne tik paprastų žmonių, bet ir politikų,

intelektualų, Bažnyčios hierarchų sąmonę⁴⁵. Tačiau verta pažymėti, kad lietuvių dalyvavimą 1941 m. Birželio sukilime, savisaugos padalinių ar administracijos struktūrų veikloje pirmiausia skatino ne antisemitiniai įsitikinimai, bet siekis prisidėti atkuriant savo šalies savarankiškumo elementus. Tarsi norėdamas tai pabrėžti mokytojas Stepas Steikūnas (vienas iš Salako valsčiaus sukilėlių vadų) sovietų tardomas liudijo, kad jo būrys siekė atkurti vietovėje lietuvių valdžią, „kai sovietai traukėsi, o vokiečių okupacinė valdžia dar neįtvirtino savo režimo“⁴⁶. Vėliau sukilėlių (apsaugos) būriai tapo to meto nacių ideologijos ir režimo politikos įkaitais.

Sukilimo metu Zarasų apskrityje susikūrė ir iki 1941 m. vasaros pabaigos veikė 26 sukilėlių būriai, jų narių skaičius svyravo apytiksliai nuo 450 iki 950 vyrų⁴⁷. Pasak A. Bubnio, sukilėlių veiksmai Zarasų apskrityje dėl to, kad iš čia vėliau pasitraukė sovietų kariuomenė, truko ilgiau. Sukilėliai turėjo veikti masinio Raudonosios armijos traukimosi zonoje⁴⁸. Į ją pateko ir Salako kraštas, kuriame jau pirmą karo dieną (birželio 22-ąją) susikūrė atskiroi Bajorų, Švedriškės ir Vajasiškio kaimų apsaugos grupės. Birželio 24 d. buvo suformuotas Salako apsaugos būrys⁴⁹. Liepos pabaigoje jis buvo reorganizuotas į kuopą⁵⁰. Jos vadu paskirtas Justinas Preibys, jo pavaduotoju – Kazys Ubonis⁵¹.

Remiantis išlikusiais archyviniais dokumentais, šiuose iki 1941 m. rugpjūčio pabaigos gyvavusiuose vienetuose veikė 149 kovotojai, iš kurių net 111 prieškaryje buvo šauliai (žr. 2 lent.). Švedriškės ir Vajasiškio apsaugos padaliniai formavosi šiuose kaimuose anksčiau veikusių šaulių būrių pagrindu (Švedriškės grupę sudarė 28 kovotojai, iš jų 24 šauliai; Vajasiškio grupę – 19 kovotojų, iš jų 16 šaulių). Salako ir Bajorų apsaugos padaliniai susikūrė vieno – Salako šaulių būrio – pagrindu. Į Salako apsaugos būrį stoji nemažai moksleivių ir kitų jaunes-

nio amžiaus vyrų, o Bajorų apsaugos būrių papildė keletas anapus demarkacijos linijos (Lenkijos pusėje) tarpukariu gyvenusių kovotojų, dėl to šaulių nuošimtis šiuose būriuose buvo kiek mažesnis: iš 75 Salako apsaugos būrio kovotojų 54 buvo šauliai, o iš 27 Bajorų apsaugos būrio kovotojų – 17 šaulių. Aptarta medžiaga atskleidžia, kad 1941 m. birželio

mėn. sukilėlių (apsaugos) būriai formavosi tarpukariu gyvavusių šaulių būrių pagrindu. Į Salako valsčiuje veikusių apsaugos būrius įstojo tik keletas kitų valsčių šaulių būriams priklausiusių žmonių. Tarp jų – ir buvęs gretimo Smalvų valsčiaus šaulys K. Kaladinskas (būsimas partizanų kuopos vadas Erškėtis).

2 lentelė. Salako valsčiuje veikusių apsaugos būrių narių (1941 m. birželis–rugpjūtis) skaičius ir sudėtis

Narių skaičius ir sudėtis Padalinys	Narių skaičius	Sudėtis	
		priklausė Šaulių sąjungai	nepriklausė Šaulių sąjungai
Salako apsaugos būrys	75	54	21
Bajorų apsaugos būrys	27	17	10
Švedriškės apsaugos būrys	28	24	4
Vajasiškio apsaugos skyrius	19	16	3
Iš viso:	149	111	38

Iki tol gyvavusius socialinius kovotojų ryšius 1941 m. Birželio sukilime sustiprino bendra realių kovų su okupacine sovietų kariuomene patirtis. Jau pirmosiomis sukilimo dienomis Bajorų ir Švedriškės sukilėlių būriai Tauragnų–Salako keliu į rytus besitraukiantiems sovietų kariams surengė pasalą. Sukilėliai atidengė ugnį į tiltu per Ažvinčio ežero sąsiaurį besikeliančius raudonarmiečius. Sukilėliams atiteko daug ginklų, šaudmenų ir automobiliai⁵². Tačiau miškingose Salako apylinkėse dar ilgą laiką telkėsi nuo Raudonosios armijos atsilikusių karių grupės. Birželio 30 d. apie 100 tokių raudonarmiečių vėl užėmė ir apie penkias valandas išlaikė Salako miestelį, nužudė tris apylinkių gyventojus. Sukilėliams pavyko atsiimti miestelį tik remiamais vokiečių kariuomenės⁵³.

Ginkluoti susirėmimai nuolat vyko ir Salako valsčiaus pakraščiuose. Į juos ne kartą pateko būsimo pokario partizanų vado K. Kaladinsko vadovaujamas Didžiasalio kaimo apsaugos skyrius. Susirėmimų eiga išsamiai atsispindi Salako policijos nuovados viršininko 1941 m. rugpjūčio 29 d. telefonogramoje: „Vakar vakare, pareikalavus Didžiasalio k. partizanams iš nepažįstamo asmens dokumentų, nepažįstamas vietoj dokumentų išsitraukė brauningą, šovė ir pradėjo bėgti, bet buvo mūsų partizano nukautas, paskui pravažiuojančių vokiečių karių paimtas ir nuvežtas į Dūkštą, pas jį buvo rasti du brauningai ir vietinių partizanų sąrašas, kuriuos taipogi vokiečiai paėmė. Šiandien rytą Didžiasalio k. partizanų buvo pastebėti 6 ginkluoti asmenys, kurie pastebėję partizanus pradėjo šaudyti ir trauktis. Vienas iš jų buvo pašautas, kiti pasitraukė ir

užsidarė Aukštakalnių k. gyventojų Nikitino Savelijaus pirtyje, ten vyko susišaudymas ir per susišaudymą sprogytos granatos buvo padegta pirtis. Sudegusioje pirtyje buvo rasti 4 nepažįstamų asmenų lavonai, taip pat rasti 5 parabeliai ir 4 „Walter“ pistoletai.⁵⁴

Nuo 1941 m. rugsėjo Salako apsaugos kuopos narių socialinis tinklas pradėjo mažėti. Tai lėmė pasikeitęs okupacinės vokiečių valdžios požiūris į ginkluotas lietuvių formuotes. 1941 m. vasarą vokiečiai, visą dėmesį skirdami tiesioginiams karinės ofenzyvos rytuose veiksams, neturėjo išteklių viešajai tvarkai palaikyti, dėl to pritarė tokiai lietuvių apsaugos būrių kūrimo iniciatyvai ir ją rėmė. Tačiau jau vasaros pabaigoje, sustiprinę savo pajėgų užnugarį, jie pradėjo nuginkluoti lietuvių apsaugos būrius. 1941 m. rugsėjo 5 d. visos Lietuvos apsaugos būriai buvo išformuoti. Vis dėlto, siekiant geriau garantuoti viešąją tvarką, apskričių viršininkams buvo leista šalia iki tol veikusių viešosios policijos nuvadų suformuoti pagalbinės policijos būrius⁵⁵. Tuo metu Zarasų apskrities viešojoje policijoje tarnavo 62, o Salako valsčiaus viešosios policijos nuovadoje – 11 pareigūnų (net 9 iš jų – buvę vietinių šaulių būrių nariai)⁵⁶. Nuovados viršininku paskirtas Bonifacas Rūkštelė⁵⁷ (buvęs Švedriškės ir Salako būrių šaulys)⁵⁸.

Išlikę archyviniai duomenys atskleidžia, kad Zarasų aps. pagalbinės policijos struktūra buvo kuriama iki tol veikusios apsaugos padalinių pagrindu. Pagalbinei policijai vadovauti paskirtas buvęs Zarasų apskrities apsaugos būrių veiklą koordinavusios Tautinės apsaugos rinktinės vadas kpt. Eduardas Počebutas. Dauguma buvusių apsaugos būrių kovotojų tapo pagalbinais policininkais, tačiau po reorganizacijos 1941 m. rugsėjo mėn. bendras jų skaičius sumažėjo beveik trečdaliu – apytiksliai nuo 950⁵⁹ iki 590 vyrų⁶⁰, o Salako valsčiuje – nuo 149 iki 40 vyrų (visi jie tarpukariu buvo šauliai)⁶¹. Sala-

ko pagalbinės policijos padaliniai vadovauti liko K. Ubonis, nes J. Preibys buvo paaukštintas – paskirtas Zarasų miesto viešosios policijos nuovados viršininku⁶². Mažesnioji pagalbinių policininkų dalis už pareigų laiką gaudavo piniginių atlyginimų, kiti algos negaudavo ir buvo vadinami nemokamais (arba garbės) pagalbinais policininkais.

Nuo 1943 m. dalis Zarasų apskrities policininkų, kaip ir dalis inteligentų, įsitraukė į pagrindinį antinacinio pasipriešinimo judėjimą. Pats apskrities policijos vadas Vincas Tamošiūnas tapo pagrindinio LLA Zarasų apskrities štabo Operacinio skyriaus viršininku. Štabui vadovavo agronomas ats. j. ltn. Vaclovas Butkys⁶³. Dar nepriklausomybės laikais V. Tamošiūnas buvo 1-ojo Zarasų šaulių būrio narys, o V. Butkys – būrio vado pavaduotojas⁶⁴. Duomenų apie LLA priklausiusius Salako krašto gyventojus yra labai mažai. Žinoma, kad šios organizacijos nariai buvo mokytojas ats. j. ltn. Pranas Ramanauskas ir valsčiaus raštininkas Jurgis Vadeiša⁶⁵. LLA nuostatai draudė jos nariams stoti į kitas lietuvių pagrindines organizacijas, tačiau antrosios sovietų okupacijos akivaizdoje bendrai tarėsi veikti ir vienijosi įvairių pasipriešinimo organizacijų nariai; formalus priklausymas atskiroms struktūroms tada tapo antraeilium veiksmu. Jau pirmomis 1944 m. liepos dienomis apskrities viršininko kunigo daktaro Jono Steponavičiaus iniciatyva buvo sušauktas pasipriešinimo organizacijų atstovų ir buvusių 1941 m. sukilėlių padalinių vadų pasitarimas. Keli jo dalyviai siūlė kovoti prieš sovietus užfrontėje suorganizavus mobilius partizanų būrius, tačiau dauguma pasisakė už traukimąsi į vakarus ir kovą prieš sovietus bendrame su vokiečių kariuomene fronte⁶⁶. V. Tamošiūnas Zarasų apskrities, taigi ir Salako valsčiaus, policininkams įsakė rinktis Zarasuose ir organizuotai trauktis Žemaitijos link. Dalis jų įsakymui pakluso, kiti nusprendė iš tėviškės

nesitraukti⁶⁷. 1944 m. liepos 7 d. daugiau nei 100 ginkluotų vyrų kolona iš Zarasų pajudėjo į Žemaitiją. Liepos pabaigoje šio padalinio pagrindu buvo sukurta Tėvynės apsaugos rinktinė, kuri ne viename mūšyje mėgino sustabdyti vakarų link slenkančią Raudonąją armiją. Rinktinėje kovojo ir buvę Salako valsčiaus šauliai, 1941 m. Birželio sukilime veikusių apsaugos būrių kovotojai, viešosios ir pagalbinės policijos tarnautojai J. Preibys, B. Rūkštelė, K. Ubonis, Povilas Davainis ir kiti. Dalis jų žuvo, kiti, žlugus viltims sustabdyti sovietus fronto sąlygomis, pasuko į vakarus⁶⁸. Tėviškėje likę vyrai slapstėsi.

ANTROJI SOVIETŲ OKUPACIJA: PRIEVARTINĖ MOBILIZACIJA IR BALTAIŠČIŲ MEDŽIOKLĖ

Antrosios sovietų okupacijos pradžia Salako šauliams, o ypač 1941 m. Birželio sukilimo metu susikūrusių apsaugos būrių nariams ir vokiečių okupacijos laikotarpio policininkams nežadėjo nieko gero. Jau 1944 m. liepos pabaigoje juos pasiekė ne viena okupantų pasiūsta žinia: Salako centre buvo viešai pakartas buvęs nepriklausomybės laikų pasienio policininkas, Salako šaulys, vėliau – sukilėlis ir apsaugos būrio narys Jefstafijus Siniakovas; Dūkšte to paties likimo sulaukė Salako valsčiaus Plavėjų k. gyventojas Petras Mikulėnas, per visą apskritį nuvilnijo „baltųjų sukilėlių“ areštų banga⁶⁹. Šie įvykiai skatino suprasti, kad sovietai sugrįžo ne mažiau žiaurūs ir kad jų keršto pirmiausia sulauks tie, kurie kažkada prieš juos kėlė ginklą. Ap-sisprendimo kryžkelėje dalis lietuvių pasuko į namus ir mėgino ramiai gyventi slėpdami, kad anksčiau buvo šauliais, sukilėliais ar vokiečių laikotarpio policininkais. Tačiau kiti ir toliau neišleido iš rankų ginklų, išėjo į miškus, tapo partizanais.

Pirmąjį kelią pasirinkę buvusio Salako apsaugos būrio nariai Antanas Rybokas, Nikodemus Šaukeckas ir Petras Trubila buvo suimti jau 1944 m. liepos 28 d.⁷⁰ Lygiai po mėnesio areštuoti Švedriškės apsaugos būrio nariai Adolfas Barkauskas, Petras Blažiūnas, Julius Klimas⁷¹ ir buvusio Bajorų apsaugos būrio kovotojai Petras Kazlauskas, Vincas Šaukeckas, Petras Umbrasas⁷². Salako apsaugos būrio narys Jonas Vytėnas 1945 m. sausio 4 d. naktį buvo įmestas į NKVD rūšį⁷³. Minėto viešai nužudyto P. Mikulėno brolis Stasys (buvęs Salako šaulys, vėliau apsaugos būrio narys ir Dūkšto viešosios policijos tarnautojas), įsigijęs suklastotus dokumentus Libskio pavarde, sovietų represijų išvengė iki 1945 m. vasaros pabaigos, tada jo paslaptis buvo atskleista, o jis pats – nuteistas⁷⁴. Tokia pati ir Salako apsaugos būrio nario, vėliau – Dūkšto pagalbinės policijos policininko Vinco Ratkaus, besislapsčiusio Ratkevičiaus pavarde, istorija⁷⁵. Buvusių ginkluotų formuočių nariai buvo persekiojami ne vienus metus. Antai Salako apsaugos būrio narys, o vėliau pagalbinis policininkas Adolfas Vaitkevičius buvo suimtas 1945 m. pabaigoje⁷⁶, o Vajasiškio šauliai ir apsaugos skyriaus kovotojai Jonas ir Kazys Biveiniai – 1946 m. vasario mėn.⁷⁷

Tad nors buvę šauliai, 1941 m. veikusių apsaugos būrių nariai ar policininkai pokario laikotarpiu jau vengė konfrontuoti su sovietų režimu, jiems nebuvo paprasta sugrįžti iš įstatymo užribio. Laisvėje gyventi jie galėjo tik slėpdami savo tapatybę (ar dalį biografinės), tad šiuo požiūriu jie buvo iš dalies panašūs į tuos, kurie pasirinko partizano kelią.

Zarasų aps. NKVD skyriaus duomenimis, 1944 m. rudenį Salako valsčiuje slapstėsi 187 žmonės. Šis skaičius sudarė apie penktadalį visų šioje apskrityje besislapsčančių asmenų (877 žmonės). Daugiau žmonių (305) slapstėsi tik Antalieptės vls., visur kitur jų būta mažiau (Dusetų vls. – 118, Antaza-

vės vls. – 64, Imbrado vls. – 54, Rimšės vls. – 36, Degučių vls. – 32, Dūkšto vls. – 30, Smalvų vls. – 21 žmogus)⁷⁸. Didžioji dalis šių salakiečių vėliau susibūrė į Erškėčio kuopą, ateityje tapusią Zarasų apskrities partizanus sutelkusios Lokio rinktinės pagrindu. Tačiau tai įvyko vėliau, o 1944 m. rudenį jie dar tik spietėsi į atskiras mažas grupes. Kai kurie vyrai ateidavo nešini šautuvais, bet ginkluotasis pasipriešinimas dar tik brendo.

Viena tokių grupelių susitelkė Salako miške, prie Genevuostos (Ganevos) ežero, už trejeto kilometrų į šiaurę nuo miestelio. Čia slapstėsi apie 15 vyrų iš aplinkinių Čigoniškės, Kiškelių ir Padvarinės kaimų. Būrelio branduolį sudarė 6 buvę Vietinės rinktinės kariai – Stasys Dicevičius, Balys ir Leopoldas Jakučiai, Balys ir Henrikas Bikulčiai ir buvęs Lietuvos kariuomenės psk. Leonidas Zakrevskis. Kiek vėliau prie jų prisidėjo NKVD arešto išvengęs buvęs 1941 m. Birželio sukilimo dalyvis, LLA narys Emanuelis Šlepetys iš Daugailių vls. Su vietos jaunimu jis buvo pažįstamas dar prieškariniu, nes, tuomet paveldėjęs Tiltiškių malūną, dažnai čia lankydavosi. Prie jų laikėsi keli nuo mobilizacijos besislapstantys jaunuoliai, tarp jų ir du nepilnamečiai – Vladas Dicevičius ir Stasys Gaidamavičius⁷⁹.

Kita grupelė susitelkė Minčios miško pelkėje, vietinių Girnabala vadinamoje. Čia slapstėsi 17 Tolimėnų kaimo vyrų. „Antisovietinio elemento“ kategorijai priklausė septyni iš jų: Vladas Blažiūnas ir Jonas Lisauskas tarpukariu buvo šauliai, 1941 m. birželio mėn. tapo Švedriškės apsaugos būrio nariais, o vėliau tarnavo pagalbinėje policijoje; Mykolas Lisauskas buvo šaulys ir apsaugos būrio narys, Antanas Blažiūnas tarnavo pagalbinėje policijoje, Jonas Daugelė, Jonas Strazdas ir Petras Ubonis buvo šauliai⁸⁰. Kiti dešimt vyrų nebuvo anksčiau gyvavusių ginkluotų formuočių nariai ir slapstėsi nenorėdami pakliūti į frontą⁸¹.

Netoliese atskirą slėptuvę buvo įsirengusi Tolimėnų, Jakėnų ir Naubėnų kaimų gyventojų grupelė – 11 vyrų. Joje laikėsi buvęs Salako šaulys, Bajorų apsaugos būrio ir pagalbinės policijos padalinio narys Petras Juodka, buvęs apsaugos būrio kovotojai Povilas Butrimas ir Jonas Juodka⁸². Kiti 8 vyrai buvo vietiniai mobilizacijos vengiantys jaunuoliai. Du iš jų – Bronius Butrimas ir Povilas Gurkšnys – buvo „pasijauninė“, todėl slėptuvėje lankydavosi retai. Jie dažniau žvalgydavosi po apylinkes, eidavo į namus maisto⁸³.

Tame pačiame Minčios miške slapstėsi ir 10 vyrų Vyželių kaimo grupė. Tarp jų laikėsi buvęs Švedriškės šaulys Silvestras Dieninis⁸⁴ ir buvęs Salako apsaugos būrio narys Balys Garbšys⁸⁵, kiti 8 anksčiau nepriklausė ginkluotoms formuotėms ir slapstėsi vengdami mobilizacijos⁸⁶.

Tokių besislapstančių vyrų grupelių buvo Baltabiržėje, Želmeniškėje, Aženuose ir kituose kaimuose, tačiau ir šių aptartų pavyzdžių pakanka pagrįsti teiginiui, kad pirmuosius miško brolius saistė daugiausia giminystės, draugystės ir kaimynystės ryšiai. Dažniausiai kartu slapstydavosi tos pačios šeimos nariai, vieno ar kelių gretimų kaimų vyrai. Tokių neformalų besislapstančių asmenų ryšį lėmė natūraliai susiklosčiusios aplinkybės. Dauguma aktyvių vietos žmonių, kurie anksčiau vadovavo šaulių būriams, įėjo į 1941 m. Birželio sukilimo grupes ar priklausė antisovietinį pasipriešinimą turėjusiai įžiebtai LLA organizacijai, 1944 m. liepos mėn. pasitraukė į Vakarų. Dėl to pakriko anksčiau gyvavusių vietos savisaugos formuočių narius jungę socialiniai ryšiai, o be bendros vadovybės likę LLA nariai neturėjo aiškios veikimo krypties. Daugelis besislapstančių vyrų tada tenorėjo išvengti okupantų represijų, mobilizacijos ir sulaukti, kol Vakarų valstybės padės atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Įvykių amžinin-

kai prisimena, kaip netoli namų pamiškėje susibūrę jaunuoliai „pynė krepšius, kraites, darė grėblius“, apylinkėse siaučiant raudonarmiečiams, jie slėpdavosi tankmėje, o pasitraukus sugriždavo⁸⁷. Tačiau tolesnių įvykių dinamika šiems žmonėms nebuvo palanki. Padedami iš vietos kolaborantų suburtų strībų NKVD padaliniai vis dažniau rengė gaudynes, besislapstančių vyrų ieškojo sodybose ir pamiškėse. Žmonių žūtys ir areštai nesiliovė.

Jau pačioje okupacijos pradžioje sovietai pasitelkė visus žinomus vietos visuomenės nepaklusnumą slopinančius būdus. Salako NKVD skyrius ypač anksti panaudojo žmonių verbavimo ir agentūrinį metodą. Minėtos Čigoniškės, Kiškelių ir Padvarinės kaimų grupelės vyriausias narys L. Zakrevskis buvo sulaikytas ir užverbuotas dar 1944 m. rugpjūčio 19 d.⁸⁸, tuo tarpu agentų verbavimas visoje Lietuvoje suaktyvėjo tik po 1944 m. rugsėjo 24 d. išplatinto LKP CK biuro pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus ir vidaus reikalų liaudies komisaro Juozo Bartašiūno įsakymo pradėti tokią veiklą⁸⁹. Šio metodo panaudojimo padariniai buvo tragiški. Agentu Lesnoj tapęs L. Zakrevskis nuolat teikė informaciją apie besislapstančius vyrus, jų buvimo vietą, turimus ginklus. Pagal planą, parengtą remiantis jo pranešimais, 1944 m. rugsėjo 7 d. būrelis buvo užpultas. Aštuoni pasipriešinę vyrai žuvo, keturi buvo suimti. Tokio likimo išvengė tik tie, kurie buvo išėję nakvoti namo⁹⁰.

1944 m. rudens pradžioje stipriai nukentėjo Tolimėnų ir Jakėnų kaimų grupelė. Rugsėjo 12 d. Salako stribai nušovė Jakėnų k. gyventoją Antano Juodkos namuose pasislėpusį Petrą Gurkšnį⁹¹ (jaunuoliui prieglobstį suteikęs A. Juodka buvo nuteistas ir netrukus kalėjime mirė⁹²). Lapkričio mėn. buvo suimti žuvusiojo P. Gurkšnio brolis Povilas ir B. Butrimas⁹³. Netrukus nukentėjo ir Tolimėnų apylinkėse besislapstantys vyrai. Lapkričio

mėn. suimti buvę šauliai M. Lisauskas ir J. Daugelė⁹⁴, naktį į gruodžio 1 d. suimtas 21 ir nušautas 1 šio kaimo apylinkių vyras (iš jų atimti tik 2 šautuvai)⁹⁵.

Veiksmingesnės savigynos būdų nusprendę ieškoti Salako krašto vyrai pradėjo jungtis į partizanų vienetus. Besislapstančių vyrų grupelės išsirinkdavo vadus, ginklavosi, vėliau jungėsi į didesnius būrius. Šiame procese pastebimi atsinaujinę socialiniai ryšiai, susiję su priklausymu anksčiau veikusioms ginkluotoms formuotėms.

ERŠKĖČIO KUOPOS SUSIKŪRIMAS IR SUDĖTIES BRUOŽAI

Pirmųjų Minčios miško partizanų grupių vadais buvo išrinkti Vladas Blažiūnas (Tolimėnų grupė)⁹⁶, Balys Garbšys (Vyželių grupė)⁹⁷, Jonas Juodka (Jakėnų grupė)⁹⁸ ir Antanas Juodka (Baltabiržio grupė)⁹⁹. Visi jie 1941 m. birželį kovojo Salako vls. sukilėlių gretose¹⁰⁰. Be to, V. Blažiūnas ir A. Juodka prieškariniu tarnavo Švedriškės šaulių būryje¹⁰¹, o karo metais – Salako pagalbinėje policijoje¹⁰². Šių ryšių saistomos, visos keturios grupelės 1944 m. lapkričio pabaigoje susijungė į bendrą būrį. Jo vadu tapo Baltabiržio k. gyventojas A. Juodka-Sakalas, pavaduotoju – B. Garbšys¹⁰³. Šie faktai leidžia teigti, kad partizanų grupių vienijimosi kryptį dažniausiai nulemdavo jų vadų ar narių tarpusavio ryšiai, ankstesniais laikais sutvirtinti bendros tarnybos ginkluotose šaulių ar policijos formuotėse, o kai kurių – ir kovos veiksmų prieš sovietinę armiją patirtis.

Panašiai Salako krašte susiformavo dar du partizanų būriai. Pirmasis susikūrė rytiniame Ažvinčių girios pakraštyje, į vieną padalinį susijungus Ažvinčių, Garbšių, Trakų, Želmeniškės ir kitų aplinkinių kaimų vyrų grupelėms. Būriui vadovavo Juozas Rukas¹⁰⁴ – buvęs Švedriškės šaulys, apsaugos

būrio kovotojas ir policininkas¹⁰⁵. Antrasis būrys susikūrė Salako ir Dūkšto valsčių paribyje. Jį sudarė Ažėnų, Didžiasalio, Gabrelių, Geibų, Sodžiūnų ir kitų aplinkinių kaimų vyrai. Šio padalinio veikimo teritorijoje aktyvių partizaninės kovos veiksmų apraiškos pastebimos anksčiausiai. Jau 1944 m. rugsėjo 25 d., norėdami atsisteisti su sribais, prieš kelias dienas medžiojusiais besislapstančius vietos vyrus, partizanai sunaikino Salako sribą Ivanovą. Spalio–lapkričio mėn. buvo nušauti dar 3 kolaboravimu apkaltinti vietos gyventojai. Vienai iš šių operacijų vadovavo buvęs pagalbinės policijos Didžiasalio punkto policininkas ir būsimas partizanų kuopos vadas K. Kaladinskas-Erškėtis¹⁰⁶. Tikriausiai jau tada jis buvo viena iš vietos rezistentus vienijančių figūrų. Turimais duomenimis, K. Kaladinskas gerai pažinojo Ažvinčių girios partizanams vadovavusį J. Ruką: abu buvo kilę iš to paties Želmeniškės kaimo, dalyvavę 1941 m. sukilime, tarnavę pagalbinėje policijoje¹⁰⁷. Panašūs socialiniai ryšiai saistė ir daugiau jų būrių narių. Tikėtina, kad šis veiksnys svariai prisidėjo prie to, kad K. Kaladinsko ir J. Ruko būriai 1944 m. lapkričio pabaigoje pradėjo veikti kartu. Tikriausiai iš panašių paskatų prie jungtinio K. Kaladinsko ir J. Ruko padalinio 1944 m. gruodžio mėn. prisijungė ir A. Juodkos-Sakalo vadovaujamas būrys¹⁰⁸. Turimais duomenimis, A. Juodka, kaip ir J. Rukas, buvo Švedriškės būrio šaulys ir nuo 1941 m. birželio veikusio apsaugos būrio narys, o 1941 m. rugsėjo mėn. tarnavo Salako pagalbinėje policijoje kartu su K. Kaladinsku¹⁰⁹.

Partizanų junginio vadu buvo išrinktas K. Kaladinskas-Erškėtis, junginys pavadintas Erškėčio kuopa. Vado pavaduotojais išrinkti P. Butrimas-Strausas ir Leonas Račkauskas-Ešerys¹¹⁰. Jie buvo gerokai jaunesni už Erškėtį, todėl kaip kovotojai subrendo jau Antrojo pasaulinio karo įvykių verpetuose. P. Butrimas ginklą į rankas paėmė 1941 m.

birželį tapdamas Švedriškės apsaugos būrio kovotoju. Iki 1944 m. pavasario tarnavo savisaugos daliniuose ir gen. P. Plechavičiaus vadovaujamoje Vietinėje rinktinėje¹¹¹. L. Račkauskas taip pat buvo Vietinės rinktinės karys. Tarnavo, iki ji buvo sunaikinta 1944 m. gegužės mėn. Pateko tarp tų, kuriuos naciai nuginklavo, suėmė ir pasmerkė sunaikinti. Vis dėlto L. Račkauskui pavyko išvengti žūties Paneriuose prie Vilniaus – jis pabėgo ir sugrįžęs į Salako kraštą tapo partizanu¹¹².

Kaip jau minėta anksčiau, nuo 1944 m. gruodžio iki 1945 m. spalio Erškėčio kuopoje ilgiau ar trumpiau partizanavo net 112 kovotojų (žr. 1 lent.). Dalį jų siejo ne tik asmeninės pažintys, kaimynystė ar pokario realijos. Juos vienijo savita kolektyvinė sąmonė, kurią suformavo bendro patriotinio ugdymo, tarnybos ar bendros ginkluotos kovos patirtis. Archyvinių duomenų analizė atskleidžia, kad dalis Salako krašto partizanų anksčiau kartu tarnavo net keliose įvairiu laiku gyvavusiose ginkluotose formuotėse. Pavyzdžiui, 24 erškėtenai tarpukariu buvo šauliai, o 1941 m. birželį tapo apsaugos būrių nariais. Iš jų 13 vėliau dar tarnavo pagalbinėje ar viešojoje policijoje, taigi ginklą nešiojo ne mažiau nei penkerius pastaruosius metus. Visų šių partizanų priklausymas anksčiau egzistavusioms ginkluotoms formuotėms leidžia jų kolektyvinėje sąmonėje išvelgti ne tik patriotizmo, tikėjimo galimybe atkurti Lietuvos valstybingumą ar tvirto antisovietinio nusiteikimo atspindžius. Tai įgalina kalbėti ir apie tam tikras jų charakterio savybes bei tam tikrą elgsenos sampratą – manymą, kad tik ginklas yra patikima priemonė išlikti ir tik ginkluota kova yra tinkama santykių su okupantais forma. Tikriausiai toji samprata daugiausia nulėmė tų vyrų apsisprendimą tapti partizanais. Tačiau tikėtina, kad didelę įtaką tokiam jų pasirinkimui darė ir suvokimas, kad dėl praeities biografijos faktų taikiai sugyventi su sovietiniu režimu neįmanoma.

Tačiau į partizanų gretas stėjo ir daug jaunų, iki tol ginklo rankose nelaikiusių vyrų, kurių apsisprendimą nulėmė susidūrimas su sovietų reokupacijos gyvenimo tikrove. Buhalteris Antanas Pukauskas į mišką pasitraukė nenorėdamas pakliūti į frontą¹¹³. Petras Račinskas partizanauti išėjo po to, kai sovietai ištrėmė jo šeimą¹¹⁴. Bronė Bubulytė¹¹⁵ ir septyniolikmetis samdinys Bronius Vitėnas¹¹⁶ į mišką atsekė pasikui okupantų persekiojamus vyresnius brolius.

Pagrindinis strateginis Lietuvos partizanų tikslas atkurti laisvą demokratinę Lietuvos valstybę buvo siejamas su Vakarų šalių ir Sovietų Sąjungos karo pradžia. O iki tol stengtasi sustabdyti sovietizaciją ir siekta, kad kraštas nebūtų visiškai pajungtas okupacinio režimo interesams. Dėl to nevengota bausti su okupantais kolaboruoti linkusių asmenų. Antrojo pasaulinio karo metu suvešėjęs smurtas, žmogaus gyvybės nuvertinimas ir žiaurios pogrindžio kovos realybė neretai lėmė, kad kolaboravimu apkaltintas asmuo būdavo pasmerkiamas myriop. 1945 m. pavasarį ypač suaktyvėjus Erškėčio kuopos baudžiamosioms operacijoms, LKP(b) CK Zarasų aps. komiteto sekretorius Antanas Mėlynis vadovybei pranešė: „1945 m. kovo mėnesį banditai nužudė Salako valsčiaus LKP(b) sekretorių, vykdomojo komiteto pirmininką, apylinkių tarybų pirmininkus (iš viso 7 žmonės), tuo palikdami Salako valsčių be valdžios.“¹¹⁷ Jau birželio pradžioje Zarasų aps. saugumo ataskaitoje pažymėta, kad „Kaladinsko gauja išsiskiria savo agresyvumu ir aktyvumu. Per pirmuosius penkis 1945 m. mėnesius ji sunaikino 14 žmonių: partinių-sovietinių aktyvistų, milicininkų ir istrebitelių bataliono kovotojų.“¹¹⁸ Tokia veikimo taktika nebuvo bevaisė. NKVD (NKGB) pareigūnai piktinosi, kad dėl partizanų veiklos „valsčiuose darbuotojai išsina iš sovietų valdžios įstaigų [...], o įstaigų skyrių

tarnautojai atsisako važiuoti į valsčius ir apylinkes vykdyti pareigų“¹¹⁹. Aptariamam laikotarpiu Erškėčio partizanai, užpuolę Aviniuostos, Bureikiškės ir Pašventės kaimus, mirtimi nubaudė 22 kolaboravimu apkaltintus gyventojus, surengė 2 pasalas, kurių metu nukovė 3 stribus. Tačiau sovietinis saugumas taip pat stiprino kovą su partizanais. Buvo nuolat rengiamos karinės-čekistinės operacijos, kurių metu NKVD ir stribų padaliniai šukavo Salako krašto miškų masyvus ir pamiškių kaimus. Jų užklupti, 18 partizanų žuvo, keletas buvo suimti¹²⁰. Buvo suiminėjami ir kovotojų rėmėjai, terorizuojami jų šeimų nariai. Pastaruosius sovietiniai operatyvininkai mėgino panaudoti siekdami palenkti partizanus legalizuotis. 1945 m. rugsėjo 19 d. K. Kaladinsko brolis buvo priverstas perduoti Erškėčiui legalizuotis raginantį enkavėdistų laišką¹²¹. Partizano A. Juodkos-Sakalo tėvas buvo verbuojamas (informatorius Meškis) ir verčiamas įkalbinti sūnų legalizuotis. Netrukus jis pranešė, kad A. Juodka kartu su savo giminaičiais partizanais Juozu Juodka-Tarzanu ir Alfonsu Umbrasu-Geniu nori legalizuotis ir sutinka ateiti į susitikimą su Salako NKVD viršininku ltn. Novikovu. 1945 m. lapkričio 22 d. įvykusiame susitikime J. Juodka-Tarzasas ir A. Umbrasas-Genys pasižadėjo dirbti okupantams. Netrukus prie jų prisidėjus ir A. Juodkai-Sakalui, buvo sukurta agentų smogikų grupė „Vanagai“, įsipareigojusi padėti susekti ir sunaikinti K. Kaladinską-Erškėtį ir kitus partizanus¹²².

Karinius ir operatyvinius metodus Zarasų apskrities NKVD derino su „politiniu gyventojų švietimu“, kuriuo siekta „atitraukti piliečius nuo banditinių grupių“¹²³. Antai Salako vls. Tolimėnų kaime vykusiame susirinkime Zarasų NKVD viršininkas majoras Michailovas 70-čiai susirinkusiųjų nurodė pranešti partizanams, „kad šie savaitės bėgyj grįžtų

iš miško ir atiduotų ginklus. Jiems bausmė bus dovanota. Priešingai, nepadėjus jiems ginklų, su jais bus griežtai pasielgta – nebus imami į nelaisvę, bet bus naikinami vietoje. Taip pat kentės pirmoj eilėj tėvai, giminės ir kiekvienas, pas kurį bus rasti banditai.“¹²⁴ Tokios poveikio priemonės nebuvo bevaisės. 1945 m. kovo–spalio mėn. legalizavosi net per 60 Erškėčio kuopos partizanų. 1945 m. lapkričio mėn. po dalies partizanų žūčių, areštų, išėjimo į kitus padalinius ir masinio legalizavimosi Erškėčio kuopa sumažėjo iki 12 kovotojų (neskaitant partizanais apsimeitinėjusios agentų smogikų grupės „Vana-gai“)¹²⁵. Atskirai nuo jų Gražutės girioje veikė anksčiau Erškėčio kuopoje partizanavusio Antano Keperšos-Preibio vadovaujama 5 partizanų grupė¹²⁶.

1945 m. antroje pusėje partizanų legalizacija vyko visoje Lietuvoje. Šį klausimą tyrinėjusio Algio Kašėtos duomenimis, nuo 1945 m. birželio 1 d. iki metų pabaigos iš miško registruotis patraukė per 33 tūkst. vyrų¹²⁷. Tikriausiai dalis jų norėjo likti kovoti, bet legalizavosi siekdami išgelbėti

savo artimuosius nuo okupantų smurto, dalis išsigando nuožmės partizaninės kovos realybės, kiti nustojo tikėti pasipriešinimo okupacijai veiksmingumu. Tikėtina, kad nemažos dalies partizanų sprendimą legalizuotis lėmė ir faktas, kad dingo grėsmė žūti fronte. Tačiau taip pat neatmestina, kad legalizuotis norėjo ir dalis likusiųjų miške, tačiau vieni netikėjo, kad už partizanavimą jiems bus dovanota, kiti neturėjo kur grįžti, nes 1945 m. vasarą jų šeimos buvo išvežtos už Uralo, o namuose šeiminkavo sovietiniai kolaborantai. Tokiomis aplinkybėmis atrodė geriau eiti išvien su tais, kurie kovoja už Lietuvą.

Taigi Erškėčio kuopa, kaip ir daugelis Lietuvos partizanų padalinių, 1945 m. žiemą pasitiko stipriai išretėjusi. Prieškarinių ar karo metų ginkluotų struktūrų pėdsakas buvo ryškus 8 (iš 12) jos partizanų biografijose (žr. 3 lent.). Keturi miško broliai (K. Kaladinskas-Erškėtis, Jonas Čičelis-Leopardas, Kazys Bubulis-Algimantas ir Aleksas Milašius-Danielius) ginkluotų formuočių nariais tapo dar prieškarėje. Visi jie buvo Šaulių sąjungos

3 lentelė. Erškėčio kuopos partizanų (1945 m. lapkritis–1946 m. sausis) narystė anksčiau veikusiose ginkluotose formuotėse

Ginkluota formuotė	Ginkluotos formuotės nariai				
	Partizanai	Atskirų ginkluotų formuočių nariai	Šaulių ir apsaugos būrių nariai	Šaulių būrių nariai, apsaugos būrių nariai ir policininkai	Apsaugos būrių nariai ir policininkai
Šaulių sąjunga (1923–1940 m.)	12	4	4	2	3
Apsaugos būriai (1941 m. birželis–rugpjūtis)		7			
Viešoji ir pagalbinė policija (1941 m. rugsėjis–1944 m. liepa)		4			
Nepriklausė jokiai ginkluotai formuotei		4			

nariai, o 1941 m. birželio mėn. tapo kaimų apsaugos būrių nariais. Erškėtis vėliau dar tarnavo pagalbinėje ir viešojoje policijoje, o Danielius – pagalbinėje policijoje ir Vietinėje rinktinėje. Kiti keturi erškėtėnai (P. Butrimas-Strausas, P. Račinskas-Drugys, P. Cicėnas-Žalgiris ir Adolfas Burauskas-Karklinis) ginkluotų formuočių nariais tapo jau karo metais. Strausas, Drugys ir Žalgiris buvo 1941 m. vasarą veikusių kaimų apsaugos būrių nariai. Strausas vėliau tarnavo savisaugos batalione ir Vietinėje rinktinėje, o Žalgiris – geležinkelių apsaugos policijoje. Karklinis jau vokiečių okupacijos pabaigoje buvo tapęs policijos tarnautoju. Anksčiau veikusioms ginkluotoms formuotėms nepriklausė tik Adolfas Aidukas-Šeškas, B. Bubulytė-Liepa, Antanas Čičelis-Šernas ir B. Vytėnas-Lapė.

Salako valsčiuje atskirai veikusios A. Keperšos-Preibio vadovaujamos grupės sudėtis taip pat buvo panaši. Visi 5 jos nariai (A. Keperša, J. Vadeiša-Rugelis, Stasys Panavas-Puškinas, Vytautas Puslys-Žilvitis ir Teofilis Raginskas) dalyvavo 1941 m. Birželio sukilime ir visi, išskyrus tik S. Panavą, vokiečių okupacijos metais tarnavo pagalbinėje policijoje¹²⁸. Prieškariu visi, išskyrus A. Keperšą, buvo Šaulių sąjungos nariai. A. Keperša tada gyveno Lenkijai priklausiusiame Dūkšto miestelyje, todėl negalėjo būti Lietuvos šauliu¹²⁹. Tokie biografijų faktai tikriausiai nemažai prisidėjo prie to, kad šie partizanai liko pogrindyje. Jie nesitikėjo, kad okupantai atleis tiek „nuodėmių“. Kita vertus, šių žmonių narystė Šaulių sąjungoje ar dalyvavimas 1941 m. Birželio sukilime buvo nulemtas jų patriotizmo ir antisovietinio nusiteikimo, dėl to partizaninė kova buvo natūrali jų pasaulėžiūros raiška. Deja, jau 1946 m. sausio mėn. A. Keperšos-Preibio grupė iširo: 4 vyrai išėjo partizanauti į Daugailių kraštą, o pats vadas neaiškiais aplinkybėmis žuvo (jo nužudymą prisiėmė agentų smogikų grupė

„Vanagai“)¹³⁰. Kovoti su okupantais Salako krašte liko tik K. Kaladinsko vadovaujami kadaise gausios kuopos likučiai.

KARTŲ KAITA: ERŠKĖČIO KUOPOS SUDĖTIES RAIDA

Nuo 1946 m. sausio iki 1951 m. Erškėčio kuopos istorijoje išskiriamas aktyvus organizacinės struktūros plėtros laikotarpis. Šiuo metu Erškėčio kuopa tapo Vytauto apygardos Lokio rinktinės branduoliu, turinčiu suvienyti visas Zarasų apskrityje išsibarsčiusias partizanų grupes. Erškėtėnai užmezgė nuolatinį ryšius su Utenos ir Švenčionių partizanus telkusiais Vytauto apygardos Liūto ir Tigro rinktinėms štabais ir atskiromis miško brolių grupėmis. Jau 1948 m. vasarą prie Lokio rinktinės prisidėjo Obelių krašto partizanų Vyties kuopa. 1948 m. rugsėjo mėn. Lokio rinktinės žinion perduoti Saldutiškio, o 1949 m. spalio mėn. – Tauragnų valsčiuje veikę partizanų padaliniai. Tada Lokio rinktinės partizanų skaičius padidėjo apytiksliai iki 40 kovotojų. Išaugus partizanų gretoms buvo pertvarkoma ir rinktinės struktūra. 1949 m. pradžioje šalia Erškėčio ir Vyties kuopų pradėjo veikti dar dvi – Kadugio ir Laisvės – kuopos, o 1950 m. įkurta penktoji – Žalgirio kuopa¹³¹.

Erškėčio kuopos ir Lokio rinktinės sudėties analizės požiūriu šis 1946–1951 m. laikotarpis nebuvo vienalytis. Nuo 1946 m. pradžios iki 1948 m. vidurio laisvės kovotojų branduolį sudarė dar 1944 m. rudenį į miškus pasitraukę žmonės, buvę prieškarinio ar karo metų laikotarpio karinių, savisaugos ar policinių vienetų nariai. Tačiau ankstesnių laikotarpių socialinių ryšių įtaka partizanų struktūroms tada jau nebuvo labai reikšminga. Didesnis vaidmuo teko naujiems, per kelis pirmuosius pokario metus jau spėjusiems susikurti ryšiams. Kovotojų au-

toritetas ir vertė taip pat buvo matuojami ne prieškariniu ar karo metų statusu, o pokario kovose atsiskleidusiais gebėjimais ir parodyta iniciatyva.

1947 m. ir 1948 m. pradžioje Lokio rinktinę persekiojo didelės nelaimės: 1947 m. gegužės 7 d. žuvo buvęs pirmasis Erškėčio pavaduotojas, vėliau atskiram būriui vadovavęs P. Butrimas-Strausas (vėliau – Vaidila); Erškėčio kuopos ir Lokio rinktinės vadas K. Kaladinskas krito 1947 m. lapkričio 15 d. kartu su savo patyrusiais bendražygiais adjutantu Antanu Skučiku-Kaltu ir K. Bubuliu-Algimantu; 1948 m. kovo 19 d. buvo išduotas ir suimtas naujasis Lokio rinktinės vadas Steponas Grumbinas-Audra (buvęs Smalvų būrio šaulys, 1941 m. birželio mėn. tapęs sukilėlių būrio kovotoju, o tų pačių metų rudenį – pagalbinis policininku¹³²). Šiuo kritiniu laikotarpiu kuopoje liko tik 6 partizanai: A. Aidukas-Šeškas, A. Burauskas-Karklinis, P. Cicėnas-Žalgiris, J. Čičelis-Leopardas (vėliau – Tėvas), Vladas Juozapavičius-Papartis (vėliau – Šarūnas) ir P. Račinskas-Drugys¹³³. Visi jie buvo patyrę kovotojai, partizanauti išėję dar 1944 m. rudenį, visi, išskyrus tik A. Aiduką, buvo karo metais veikusių savisaugos ar policijos padalinių nariai, o A. Čičelis-Leopardas – dar ir prieškarinio Lietuvos šaulys. Šie erškėtinai pradėjo dažniau susitikti su Sakalo būriu (agentų smogikų grupe „Vanagai“), kai kada net kartu stovyklaudavo. Dėl to sovietų saugumiečiai pradėjo gauti vis daugiau pranešimų apie miško brolių lankymosi vietas, nustatė tikslią kuopos sudėtį. Atrodė, kad partizanai greitai bus sunaikinti, tačiau atsargumas leido jiems išvengti žūties, o naujojo vado P. Račinsko-Drugio (vėliau – Žaibo) vadovaujama Lokio rinktinė, pasak L. Abariaus, greitai „tapo pavyzdine Vytauto apygardoje“¹³⁴.

Erškėčio kuopos ir Lokio rinktinės partizanų gretos pradėjo gausėti nuo 1948 m. vidurio. Jas papildė keletas labai patyrusių

kovotojų. Į rinktinės štabą buvo pakviestas Obelių krašto partizanas Balys Vaičenasi-Liubartas (buvęs šaulys, pasienio policininkas, 1941 m. vasarą veikusio sukilėlių būrio kovotojas ir vokiečių okupacijos laikotarpio viešosios policijos tarnautojas)¹³⁵. Erškėčio kuopą sustiprino buvęs Daugailių krašto partizanas Jonas Dūdėnas-Vynas (buvęs Vajasiškio šaulys ir apsaugos būrio narys)¹³⁶ ir Albertas Vytėnas-Siaubas (buvęs Švedriškės šaulys, apsaugos būrio kovotojas ir pagalbinis policininkas)¹³⁷. Pastarasis Erškėčio kuopoje partizanavo dar 1944–1945 m. Paskui legalizavosi ir mėgino prisitaikyti prie naujojo režimo, tačiau po okupantų bandymo jį ištremti vėl išėjo pas miško brolius. Panašiu metu į Erškėčio kuopą įstojo Liūto rinktinės partizanų padaliniuose keletą metų partizanavę Balys Šidlauskas-Dobilas (1941 m. vasarą buvęs Tauragnų sukilėlių būrio kovotojas)¹³⁸ ir Jonas Dzekavičius-Lazdynas.

Nuo 1948 m. vidurio į mišką ėjo ir vis daugiau jaunų, ginklo iki tol rankose nelaikiusių vyrų, todėl partizanų padaliniai gausėjo, keitėsi ir jų socialinė sudėtis. Vieni jų buvo iki tol legaliai gyvenę partizanų talkininkai – ryšininkai ir rėmėjai, kuriuos okupantai mėgino suimti ar ištremti per 1948 ir 1949 m. pavasarinius trėmimus. Kiti buvo sovietų propaguojamos kolektyvinės atsakomybės aukos, persekiojamos už savo artimųjų kažkada vykdytą „antitarybinę veiklą“. Treti – nuo raudonarmiečių ar strибų savivalės kentėję asmenys, išėję į mišką dėl to, kad kitokios galimybės išlikti jau nebebuvo. Visa tai atskleidžia svarbų vietos visuomenės santykių su laisvės kovotojais aspektą – žmonės vis dar tikėjo ketvirtus metus skaičiuojančiu partizanų pasipriešinimu ir matė prasmę į jį įsiliesti.

Turimi šaltiniai rodo, kad žinios apie 1948 m. gegužę planuojamą trėmimą „Vesna“ partizanus pasiekė dar 1948 m. pradžioje.

Sausio 15 d. vykusiame Lokio rinktinės partizanų posėdyje nutarta „sudaryti galimybes žmonėms, kuriems gresia trėmimai, slėptis miške, juos apginkluoti, organizuoti būrius ir grupes. Šioms grupėms turi vadovauti kovos patirtį turintys partizanai.“¹³⁹ Informacija apie okupantų rengimąsi masinei tremčiai buvo pasklidusi ir tarp gyventojų. Žmonės slapstėsi, nenakvodavo namie ir tai leido daliai jų išvengti tremties. Vis dėlto gegužės 22 d. naktį net 158 Zarasų apskrities gyventojų šeimos buvo išvežtos už Uralo¹⁴⁰.

Pasibaigus trėmimui partizanai išplatino atsišaukimus, kuriuose rašė: „Priglauskite, paremkite ir saugokite nuo išvežimo pabėgusius ir besislapstančius lietuvius. [...] Broliai ir seserys, pabėgę nuo ištėmimo [...], iškilus reikalui kreipkitės pas mus. Mes visa da ir visur esame pasiruošę Jums padėti.“¹⁴¹ Partizanų kvietimas buvo išgirstas. 1948 m. birželio mėn. Erškėčio kuopą papildė tremties išvengę Bronius Rukšėnas-Gediminas ir B. Butrimas-Trimitas¹⁴². Šiuos žmones pas partizanus atvedė skirtingi keliai. B. Rukšėnas-Gediminas anksčiau nebuvo tiesiogiai įsitraukęs į pogrindžio veiklą, tačiau buvo partizanus remiančios šeimos narys. Per 1948 m. trėmimą jis pabėgo į mišką ir vienintelis iš artimųjų nebuvo išvežtas į Krasnojarsko kraštą¹⁴³. B. Butrimas-Trimitas, partizano P. Butrimo-Vaidilos brolis, į sovietų saugumiečių rankas buvo patekęs dar 1944 m. pabaigoje. Kalintas Salake, Zarasuose, paskui išvežtas į Vorkutą. 1947 m. iš tremties grįžo, tačiau dažnos kratos, durtuvais išbadytos sienos ir toliau buvo jo šeimos kasdienybė. 1948 m. pavasarį B. Butrimas, jo sesuo Ona Butrimaitė (partizanų ryšininkė) ir keturiolikmetis brolis Stasys slapstėsi bijodami būti ištremti. 1948 m. gegužę okupantai ištėmė jų motiną Juliją Butrimienę, o namus konfiskavo. Neturėdamas kur eiti, Bronius įstojo į Erškėčio kuopą, ryšininkė Ona glaudėsi kaimynų namuose, o Stasys

gyveno pas giminaičius. Vėliau, 1949 m. pabaigoje, partizanų tapo ir Stasys Butrimas. Grįžęs į tėviškę ieškoti gimimo liudijimo, būtino pasui pasidaryti, jis sužinojo apie sesers Onos suėmimą. Išsigandęs, kad ir jį tas pats laukia, Stasys išėjo pas erškėtenus, šie jam suteikė Keršto slapyvardį¹⁴⁴.

Partizanų gretos pagausėjo ir po 1949 m. trėmimo „Priboj“. Tada iš visos Zarasų apskrities buvo ištremta 250 šeimų (tik 39 – dėl partizanų rėmimo, o visos kitos – kaip „buožinės“). Dėl to miške atsidūrė anksčiau su partizanais reikalų neturėjusių žmonių¹⁴⁵. Tarp jų buvo Vytautas Rusakevičius-Tigras, Povilas Lukošūnas-Žilvitis ir Zigmas Tumėnas-Kęstutis. V. Rusakevičius nuo 1947 m. dirbo Vilniuje traukinių kontrolieriumi, kol 1949 m. pavasarį sužinojo, kad jo šeima ištremta. Bijodamas ir pats atsidurti tremtyje, Vytautas grįžo į tėviškę, kur sutiko tokio paties likimo P. Lukošūną¹⁴⁶. Besislapstančius juos rado partizanai ir priėmė į būrį¹⁴⁷. Kiek vėliau į būrį atėjusiam Z. Tumėnui-Kęstučiui tremtis grėsė dėl 1945 m. suimtos sesers partizanų ryšininkės Birutės¹⁴⁸.

1948–1951 m. į mišką atėjo ir daug saugumiečių nustatytų Erškėčio kuopos ryšininkų, kuriems grėsė būti suimtiems. Ši priežastis pasitraukti iš legalaus gyvenimo pastūmėjo atsidavusius partizanų ryšininkus, vėliau – Lokio rinktinės štabo narius brolius Vincą Araminą-Šermukšnį ir Petrą Araminą-Juodvarnį¹⁴⁹. Gresiant areštui partizanauti pradėjo ir ryšininkas Jurgis Rūkas-Ilgakaklis (jo tėvas Jonas su dukra Zuzana buvo areštuoti)¹⁵⁰. Nujausdamas, kad bus suimtas, prie kovotojų prisidėjo ir išaiškintas ryšininkas Alfonsas Dumbrava-Aidas¹⁵¹. Kitas ryšininkas Jonas Čičelis, jau suimtas ir pasodintas į sunkvežimį, čiupo už sargybinio šautuvo ir pabėgo į mišką, kur erškėtenai jam davė Ramūno slapyvardį¹⁵². Vengdamas arešto, ginklą į rankas paėmė ir gimnazistas Vytautas Miškinis. Patriotizmo

ir jaunatviško įkarščio vedamas, jis savo iniciatyva užmezgė ryšius su partizanais, tačiau kadangi buvo nepatyręs ir stokojo konspiracijos žinių, apie jo veiklą greitai sužinojo MGB. 1948 m. rugpjūčio mėn. pajutusiam arešto grėsmę Vytautui teko atsiveikinti su tėvais ir išeiti į Erškėčio kuopą. Saugumas nedavė ramybės ir jaunesniajam jo broliui Aleksui – vertė išduoti Vytautą, grasino susidoroti. Neturėdamas kitos išeities, 1951 m. liepą Aleksas taip pat išėjo į mišką. Broliai keletą mėnesių partizanavo kartu, paskui pasitraukė į atskirus būrius. Manė, gal „motinai liks nors vienas sūnus...“¹⁵³

Savita buvo Erškėčio kuopos partizanų tapusio Edvardo Juodvalkio-Aro istorija. Jis dar 1948 m. pavasarį Vilniuje lankė vairuotojų kursus, bet dėl nepritekliaus mokslus metė ir įsidarbino kroviku. Viešėdamas tėviškėje nuėjo į Paberžės kaimo šokius, kur pasirodę sribai atėmė iš jo dokumentus ir nurodė atėiti į nuovadą. Manė, kad bus suimtas, jaunuolis išėjo į mišką¹⁵⁴.

Laisvės kovos našta sunkiai gulė ant jaunųjų rezistentų pečių, nes patyrusių kovotojų tarp jų jau buvo nedaug. Dar mažiau būta tokių, kurių ginkluotos kovos įgūdžių pagrindai buvo padėti prieškarinio šaulių, 1941 m. sukilėlių ar karo metų policijos padaliniuose. Vis dėlto keletas tokių partizanų kovojo iki Erškėčio kuopai ir visai Lokio rinktinei lemtingų 1951-ųjų. Jau tų metų sausio mėn., MGB informatorės išduotas, žuvo Lokio rinktinės vadas P. Račinskas-Žaibas. Balandžio mėn. agentai smogikai sunaikino visą likusį rinktinės štabą: vado pareigas ėjusį B. Vaičėną-Liubartą, Rikiuotės skyriaus viršininką V. Juozapavičių-Šarūną, Erškėčio kuopos vadą J. Čičelį-Tėvą ir 4 jaunesnius kovotojus. Lapkričio mėn. MGB įviliojo į pasalą ir suėmė Žalgirio kuopos vadą J. Dūdėną-Vyną bei neseniai partizanais tapusius V. Rusakevičių-Tigrą, E. Juodvalkį-Arą, A. Miškinį-Dobilą ir Z. Tumėną-

Kęstutį, nušovė A. Dumbravą-Aidą. Po šių įvykių Erškėčio kuopa nustojo gyvuoti, Lokio rinktinės štabas taip pat jau nebuvo atkurtas. Centralizuotas pasipriešinimas išblėso, tačiau keletas partizanų kovojo dar septynerius metus. Paskutiniai Lokio rinktinės kovotojai Petras Pošius, Izidorius ir Juozas Streikai legalizavosi tik 1958 m.¹⁵⁵ J. Streikus-Stumbras tada padėjo apie dvidešimt metų nešiotą ginklą. Jis buvo prieškarinio Lietuvos šaulys, 1941 m. Birželio sukilimo metu tapo Aleksandravėlės sukilėlių būrio nariu, vėliau – Turmanto pagalbinės policijos policininku. 1942–1944 m. tarnavo lietuvių savisaugos batalione Ukmergėje, ten įsitraukė į LLA veiklą. Vėliau kovojo Rytų fronte prieš Raudonąją armiją. 1944–1958 m. partizanavo Aleksandravėlės, Obelių apylinkėse ir Latvijos miškuose¹⁵⁶. Legalizavęsis įsidarbino elektriku, tačiau okupantai nebuvo linkę jo amnestuoti. 1962 m., jau chruščiovinio „atšilimo“ laikotarpiu, J. Streikus buvo suimtas ir nuteistas. Jo gyvenimo istorija atspindi lietuvių tautos dalies, patekusios į dviejų totalitarinių režimų girnas, likimą.

IŠVADOS

Šiaurės rytų Lietuvoje veikusios Erškėčio partizanų kuopos tiesioginius ryšius su vietos visuomenėje anksčiau susiformavusia savisaugos ir ginkluoto veikimo tradicija rodo tiesioginis jos narių dalyvavimas anksčiau gyvavusių ginkluotų formuočių veikloje. Beveik iki laisvės kovų pabaigos kuopos branduolį sudarė kovotojai, kariavimo patirties įgiję nepriklausomybės laikų šaulių būriuose ar nacių okupacijos laikotarpio policiniuose savisaugos padaliniuose. Dalis jų anksčiau kartu buvo tarnavę net keliose įvairiu laiku gyvavusiose ginkluotose formuotėse, todėl tikriausiai buvo saistomi savitos kolektyvinės sąmonės, kuri susidėjo iš patriotizmo, tikėjimo

mo galimybė atkurti Lietuvos valstybingumą ir tvirto antisovietinio nusiteikimo. Tikriausiai jiems buvo nesvetimas ir įsitikinimas, kad tik ginklas yra išlikti patikima priemonė, o ginkluota kova – tinkamiausia santykių su okupantais forma.

Ginkluoto pasipriešinimo, savisaugos ir savigynos tradicija Erškėčio kuopos veikimo teritorijoje (Salako vls.) brendo nuo pat Lietuvos nepriklausomybės kovų laikotarpio. Jau tada į diversantų būrį susitelkę vietos gyventojai aktyviai talkino Lietuvos kariuomenei. Susiformavo jų ginkluoto pasipriešinimo okupantams nuostatos, tobulėjo ginkluotos kovos įgūdžiai, plėtojosi savigynos sistema. Laivės kovų tradicijos ir atminimas visą Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmetį buvo puoselėjamas Salako vls. veikusiuose šaulių būriuose ir perduodamas jaunesnių kartų žmonėms. Ši tradicija lėmė aktyvų Salako krašto šaulių dalyvavimą antisovietiniame 1941 m. Birželio sukilime ir vokiečių okupacijos laikotarpio policinių padalinių veikloje (pastaroji buvo labiau nulemta antisovietinių nei pronacinių įsitikinimų).

Nuorodos

¹ T. Snyder, *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*, Vilnius, 2011.

² *Šaulių sąrašai*: Salako šaulių būrio narių 1922–1937 m. registracijos byla, LCVA, f. 1116, ap. 1, b. 195, l. 1–121; Salako šaulių būrio narių sąrašas (be datos), *ibid.*, b. 343, l. 155–158 a. p.; Salako šaulių būrio narių 1936 m. gruodžio 22 d. sąrašas, *ibid.*, l. 167; Vajasiškio šaulių būrio narių sąrašas (be datos), *ibid.*, l. 115; Vajasiškio šaulių būrio narių registracijos knyga, *ibid.*, ap. 2, b. 18, l. 1–6; Švedriškės šaulių būrio narių 1923–1940 m. registracijos knyga, *ibid.*, b. 3, l. 1–14; Sodžiūnų šaulių skyriaus narių 1938 m. vasario 15 d. sąrašas, *ibid.*, b. 30, l. 4; Zarasų šaulių rinktinės vado 1938 m. liepos 13 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, ap. 1, b. 343, l. 217; Zarasų šaulių rinktinės vado 1938 m. rugpjūčio 29 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 210;

Nors 1944 m. vasaros pabaigoje, artėjant antrajai sovietinei okupacijai, nemaža dalis aktyvių policinių ar savisaugos formuočių narių pasitraukė į Vakarų, tačiau ginkluoto pasipriešinimo nuostatos vietos visuomenėje išliko. Vengdami sovietų represijų ir prievartinės mobilizacijos į frontą, vietos vyrai pradėjo slapstytis ir ginkluotis. Iš pradžių jie veikė sporadiškai, vėliau pradėjo telktis į partizanų būrius. Jų vienijimosi kryptis dažniausiai nulemdavo grupių vadų ar eilinių narių tarpusavio ryšiai, ankstesniais laikais sutvirtinti bendros tarnybos ginkluotose šaulių ar policijos formuotėse, o kai kurių – ir kovos veiksmų prieš sovietinę armiją patirties. Tokių žmonių Erškėčio kuopoje 1944 m. buvo dauguma, tačiau 1948 m. viduryje liko tik vienetai. Laisvės kovos našta perėmė iki tol ginkluotoje kovoje nedalyvavę jaunesniosios kartos žmonės. Šiam žingsniui jie ryžosi tikėdami partizanų pasipriešinimo idėja arba nepakeldami represinio sovietinio režimo naštos. Vengdami tremties ar kalėjimo, praradę namus ir turta, tikėdamiesi sulaukti Vakarų valstybių pagalbos, jie rinkosi kovotojo kelią, nes kitos galimybės išlikti nematė.

Zarasų šaulių rinktinės vado 1938 m. spalio 5 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 207–207 a. p.; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. kovo 8 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, ap. 2, b. 21, l. 135; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. vasario 23 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 142; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. balandžio 11 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 41, l. 34 a. p.; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. gegužės 15 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 21, l. 11; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. gegužės 20 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 18, l. 38; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. birželio 25 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 41, l. 26; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. rugsėjo 5 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 14; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. rugpjūčio 28 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 16; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. lapkričio 22 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 21, l. 25; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. lapkričio 23 d. įsakymas rinktinei,

ibid., l. 22–23; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. gruodžio 16 d. įsakymas rinktinei, ibid., l. 9 a. p.; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. gruodžio 19 d. įsakymas rinktinei, ibid., l. 8.

Apsaugos būrių narių sąrašai: Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–23; Salako apsaugos būrio nariams išmokėto avanso sąrašas (be datos), ibid., b. 14, l. 1; Vajasiškio apsaugos skyriaus narių 1941 m. rugpjūčio 1 d. sąrašas, ibid., l. 19; Bajorų apsaugos būrio narių 1941 m. rugpjūčio 5 d. sąrašas, ibid., l. 43; Švedriškės apsaugos būrio narių 1941 m. liepos 19 d. sąrašas, ibid., l. 47; M. Labucko 1944 m. birželio 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34769/3, t. 2, l. 133; A. Ryboko 1944 m. liepos 22 d. tardymo protokolas, ibid., b. 33850/3, t. 1, l. 11; T. Pachomovos 1944 m. gruodžio 13 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-8203, l. 8; S. Mikulėno 1945 m. rugsėjo 13 d. tardymo protokolas, ibid., b. 31472/3, l. 20; A. Barkausko 1944 m. liepos 28 d. tardymo protokolas, ibid., b. 766/3, l. 58; P. Kazlausko 1944 m. rugpjūčio 28 d. tardymo protokolas, ibid., b. 1510/3, l. 14–15; P. Umbraso 1944 m. rugpjūčio 28 d. tardymo protokolas, ibid., l. 41–43; K. Subačiaus 1944 m. rugpjūčio 28 d. tardymo protokolas, ibid., l. 92–93; V. Šaukecko 1944 m. rugsėjo 5 d. tardymo protokolas, ibid., l. 66–67; P. Blažiūno 1944 m. rugsėjo 3 d. tardymo protokolas, ibid., b. 2766/3, l. 38; J. Klimo 1944 m. lapkričio 30 d. tardymo protokolas, ibid., l. 23; S. Narkūno 1945 m. birželio 22 d. tardymo protokolas, ibid., b. 36072/3, l. 20–22; A. Bikulčiaus 1948 m. birželio 23 d. savarankiški parodymai, ibid., l. 60–69; J. Bubulio 1945 m. liepos 18 d. tardymo protokolas, ibid. b. P-17018, l. 80–82; P. Davainio 1947 m. sausio 29 d. tardymo protokolas, ibid., l. 59–60; P. Kliuko 1946 m. sausio 29 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-15561, l. 76–77; J. Račinsko 1947 m. spalio 28 d. tardymo protokolas, ibid., b. 36183/3, l. 11–14; S. Steikūno 1948 m. kovo 26 d. tardymo protokolas, ibid., b. 11461/3, l. 14–15; S. Steikūno 1948 m. kovo 29 d. tardymo protokolas, ibid., l. 17–18; M. Bilaišio 1948 m. balandžio 29 d. tardymo protokolas, ibid., l. 126–128; P. Dukavičius 1948 m. birželio 10 d. tardymo protokolas, ibid., l. 96–99; P. Matiuko 1954 m. vasario 20 d. tardymo protokolas, ibid., b. 33850/3, t. 2, l. 19–20.

Viešosios policijos narių sąrašai: Zarasų aps. viešosios policijos 1941 m. tarnautojų sąrašas, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 15, l. 1–2 a. p.; Zarasų miesto ir apskrities policijos vado 1941 m. birželio 29 d. įsakymas, ibid., b. 17, l. 1–1 a. p.; Zarasų miesto ir

apskrities policijos vado 1941 m. liepos 3 d. įsakymas, ibid., l. 4.

Pagalbinės policijos narių sąrašai: Zarasų aps. pagalbinės policijos vado 1941 m. rugsėjo 22 d. raštas Salako nuovados pagalbinės policijos būrio vadui, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 8, l. 13; Zarasų aps. pagalbinės policijos vado 1941 m. spalio 13 d. įsakymas Nr. 52, ibid., l. 44; Zarasų aps. pagalbinės policijos Salako nuovados policininkų žinių lapas (be datos), ibid., l. 55–56; Zarasų aps. policijos Salako nuovados tarnautojų ir jų turimų tarnybos reikalams ginklų ir amunicijos sąrašas (be datos), ibid., b. 15, l. 6.

Erškėčio kuopos partizanų sąrašai: LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus agento Romelio 1945 m. gegužės 27 d. pranešimas, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 54, l. 25; K. Kaladinsko kuopos 1945 m. rugsėjo 8 d. sąrašas, ibid., l. 323; A. Čiplio 1945 m. gruodžio 26 d. tardymo protokolas, ibid., f. K-1, ap. 58, b. P-19201, t. 2, l. 4–7; V. Aiduko 1946 m. kovo 23 d. tardymo protokolas, ibid., b. 31132/3, l. 30; A. Milašiaus 1947 m. balandžio 11 d. tardymo protokolas, ibid., b. P-19201, t. 1, l. 46–48; LSSR MVD Dūkšto raj. skyriaus 1954 m. kovo 20 d. pažyma apie Erškėčio kuopą, ibid., b. 33850/3, t. 2, l. 121–126.

³ D. Kuodytė, „Lietuvos šauliai kovotojų prieš okupacijas gretose (1940–1953)“, *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004*, Kaunas, 2005, p. 181–197.

⁴ V. Jokubauskas, „Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2011, Nr. 1(29), p. 51–64.

⁵ A. Bubnys, „1941 m. Birželio sukilimas Šiaurės rytų Lietuvoje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 29, Vilnius, 2006, p. 141–169.

⁶ A. Bubnys ir kt., *Lietuvių tautos sukilimas: 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius, 2012, p. 436–448.

⁷ L. Abarius, „Lietuvos partizanų Šiaurės-rytų srities 3-ioji Vytauto apygarda (1945–1952 m.)“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, Nr. 16, p. 5–133.

⁸ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, Vilnius, 2008, t. 6.

⁹ *Laisvės kovotojų prisiminimai*, Vilnius, 2009, t. 7, kn. 1; *Laisvės kovotojų prisiminimai*, Vilnius, 2009, t. 7, kn. 2.

¹⁰ L. Abarius, *Partizaninio karo kronika: Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Lokio rinktinė 1944–1951*, Utena, 2010.

¹¹ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus agento Romelio 1945 m. gegužės 27 d. pranešimas, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 54, l. 25; A. Ruzgo 1947 m. gruodžio 22 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 36864/3, l. 348.

¹² Šaulio puskarininkio Kazio Kaladinsko tarnybos lapas, LCVA, f. 1116, ap. 1, b. 946, l. 1–2.

¹³ Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, *ibid.*, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–23.

¹⁴ Didžiasalio apsaugos skyriaus vado 1941 m. rugpjūčio 6 d. raportas, *ibid.*, b. 14, l. 46.

¹⁵ Zarasų aps. pagalbinės policijos Salako nuovados policininkų žinių lapas (be datos), *ibid.*, b. 8, l. 55 a. p.–56.

¹⁶ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2004, t. 4, p. 134.

¹⁷ J. Semaškaitė, *Vaičėno būrio žūtis*, Vilnius, 1994, p. 180.

¹⁸ V. Jokubauskas, *op. cit.*, p. 64.

¹⁹ J. Vaičėnonis, „Lietuvos šaulių sąjunga valstybės gynyboje 1935–1940 m.“, *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai*, Kaunas, 2002, p. 111.

²⁰ V. Jokubauskas, *op. cit.*, p. 56.

²¹ S. Jegelevičius, „Šauliai 1940–1941 m. antisovietinėje kovoje“, *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004*, Kaunas, 2005, p. 157.

²² V. Vareikis, „Pasienio incidentai (Lietuvos šaulių partizaninė veikla)“, *Darbai ir dienos*, t. 40, 2004, p. 111.

²³ Zarasų šaulių rinktinės sudėties 1940 m. sausio 1 d. statistinės žinios, LCVA, f. 1116, ap. 1, b. 105, l. 1–2.

²⁴ Salako šaulių būrio narių 1922–1937 m. registracijos byla, *ibid.*, b. 195, l. 1–121; Salako šaulių būrio narių sąrašas (be datos), *ibid.*, b. 343, l. 155–158 a. p.; Salako šaulių būrio narių 1936 m. gruodžio 22 d. sąrašas, *ibid.*, l. 167; Salako šaulių būrio Sodžiūnų skyriaus narių 1938 m. vasario 15 d. sąrašas, *ibid.*, ap. 2, b. 30, l. 4; Salako šaulių būrio Gubavos skyriaus narių 1938 m. vasario 14 d. sąrašas, *ibid.*, l. 12; Zarasų šaulių rinktinės vado 1938 m. liepos 13 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, ap. 1, b. 343, l. 217; Zarasų šaulių rinktinės vado 1938 m. rugpjūčio 29 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 210; Zarasų šaulių rinktinės vado 1938 m. spalio 5 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 207–207 a. p.; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. kovo 8 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, ap. 2, b. 21, l. 135; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. vasario 23 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 142; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. balan-

džio 11 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 41, l. 34 a. p.; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. gegužės 15 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 21, l. 11; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. gegužės 20 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 18, l. 38; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. birželio 25 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 41, l. 26; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. rugsėjo 5 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 14; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. rugpjūčio 28 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 16; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. lapkričio 22 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 21, l. 25; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. lapkričio 23 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 22–23; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. gruodžio 16 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 9 a. p.; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. gruodžio 19 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 8.

²⁵ Zarasų šaulių rinktinės sudėties 1940 m. sausio 1 d. statistinės žinios, *ibid.*, ap. 1, b. 105, l. 1–2.

²⁶ Švedriškės šaulių būrio narių 1929–1940 m. registracijos knyga, *ibid.*, ap. 2, b. 3, l. 1–14; Švedriškės šaulių būrio 1931–1938 m. dienoraštis, *ibid.*, b. 9, l. 1–29; Švedriškės šaulių būrio narių sąrašas (be datos), *ibid.*, b. 6, l. 1–2 a. p.; Zarasų šaulių rinktinės vado 1938 m. liepos 13 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, ap. 1, b. 343, l. 217; Zarasų šaulių rinktinės vado 1938 m. spalio 5 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, l. 207–207 a. p.

²⁷ Zarasų šaulių rinktinės sudėties 1940 m. sausio 1 d. statistinės žinios, *ibid.*, ap. 1, b. 105, l. 1–2.

²⁸ Vajasiškio šaulių būrio narių sąrašas (be datos), *ibid.*, b. 343, l. 115; Vajasiškio šaulių būrio narių registracijos knyga, *ibid.*, ap. 2, b. 18, l. 1–6; Vajasiškio šaulių būrio 1931 m. kovo 8 d. susirinkimo protokolas, *ibid.*, b. 7, l. 30–31; Vajasiškio šaulių būrio 1933 m. spalio 7 d. struktūra, *ibid.*, b. 19, l. 13, 28; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. gegužės 4 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 41, l. 33.

²⁹ Zarasų šaulių rinktinės sudėties 1940 m. sausio 1 d. statistinės žinios, *ibid.*, ap. 1, b. 105, l. 1–2.

³⁰ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos ir Vidaus reikalų ministerijos 1936 m. kovo 27 d. instrukcija, *ibid.*, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 128–128 a. p.

³¹ Salako šaulių kuopos vado įsakymas Vajasiškio šaulių būrio vadui, *ibid.*, f. 1116, ap. 2, b. 19, l. 9; „Iš šaulių gyvenimo: rinktinėse ir būriuose“, *Trimitas*, 1933, Nr. 43, p. 859.

³² Švedriškės šaulių būrio 1931–1938 m. dienoraštis, LCVA, f. 1116, ap. 2, b. 9, l. 18, 22–23, 28.

³³ Zarasų šaulių rinktinės būrių senųjų šaulių

1938 m. balandžio 27 d. užsiėmimų tvarkaraštis, *ibid.*, b. 31, l. 28; Švedriškės šaulių būrio senųjų šaulių 1939 m. balandžio 28 d. užsiėmimų tvarkaraštis, *ibid.*, b. 11, l. 27.

³⁴ *Šaulių taktikos broožai*, Kaunas, 1940, p. 4.

³⁵ *Ibid.*, p. 58–75.

³⁶ K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Vilnius, 1990, p. 364.

³⁷ Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–23; Švedriškės apsaugos būrio narių 1941 m. liepos 19 d. sąrašas, *ibid.*, b. 14, l. 47; A. Ryboko 1944 m. liepos 22 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33850/3, t. 1, l. 11; T. Pachomovos 1944 m. gruodžio 13 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-8203, l. 8.

³⁸ A. Anušauskas, *Teroras 1940–1958 m.*, Vilnius, 2012, p. 82–84.

³⁹ A. Bubnys, *op. cit.*, p. 161; Zarasų aps. politinių kalinių 1941 m. liepos 29 d. sąrašas, LCVA, f. R-1105, ap. 1, b. 34, l. 27; Nužudytų Zarasų aps. gyventojų sąrašas (be datos), *ibid.*, b. 95, l. 42; Į Sovietų Sąjungą išvežtų Salako vls. gyventojų sąrašas (be datos), *ibid.*, l. 4; Nužudytų Salako vls. gyventojų 1941 m. rugpjūčio 6 d. sąrašas, *ibid.*, l. 16; Ištremtų Salako vls. gyventojų 1941 m. rugpjūčio 6 d. sąrašas, *ibid.*, l. 17.

⁴⁰ V. Brandišauskas, „Birželio sukilimas ir Laikinoji vyriausybė“, *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2007, p. 177.

⁴¹ S. Jegelevičius, *op. cit.*, p. 161–162.

⁴² L. Truska, „1941 m. Birželio sukilėliai – tautos didvyriai ar nacių agentai?“, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2001, Nr. 2(10), p. 166.

⁴³ L. Mockūnas, *Pavargęs herojus*, Vilnius, 1987, p. 68.

⁴⁴ Salako apsaugos būrio vado 1941 m. rugpjūčio 18 d. raportas Nr. 9, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 14, l. 4.

⁴⁵ L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius, 2005, p. 209.

⁴⁶ S. Steikūno 1948 m. kovo 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11461/3, l. 19.

⁴⁷ A. Bubnys ir kt., *op. cit.*, p. 436–449; LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus antisovietinio pagrindžio ir kovos su juo 1944 m. lapkričio 29–gruodžio 4 d. ataskaita, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1951, l. 163.

⁴⁸ A. Bubnys, *op. cit.*, p. 141.

⁴⁹ A. Bubnys ir kt., *op. cit.*, p. 444; Salako apsaugos būrio 1941 m. liepos 20 d. vado raportas, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 14, l. 65.

⁵⁰ Salako apsaugos kuopos vado 1941 m. liepos 29 d. raportas, *ibid.*, l. 49.

⁵¹ S. Narkūno 1948 m. birželio 22 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11283/3, l. 21 a. p.; A. Bikulčiaus 1948 m. birželio 24 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 74–75.

⁵² S. Narkūno 1948 m. birželio 22 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 20–21.

⁵³ A. Bubnys ir kt., *op. cit.*, p. 444.

⁵⁴ Salako policijos nuovados viršininko 1941 m. rugpjūčio 29 d. telefonograma, LCVA, f. R-1106, ap. 1, b. 95, l. 64.

⁵⁵ R. Zizas, „Vietinė savisauga (savigny) Lietuvoje nacių Vokietijos okupacijos metais (1941–1944)“, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2007, p. 356–357; P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2008, p. 177.

⁵⁶ Zarasų aps. viešosios policijos 1941 m. tarnautojų sąrašas, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 15, l. 1–2 a. p.; Zarasų miesto ir apskrities policijos vado 1941 m. birželio 29 d. įsakymas, *ibid.*, b. 17, l. 1–1 a. p.; Zarasų miesto ir apskrities policijos vado 1941 m. liepos 3 d. įsakymas, *ibid.*, l. 4.

⁵⁷ Zarasų miesto ir apskrities policijos vado 1941 m. birželio 29 d. įsakymas, *ibid.*, l. 1–1 a. p.

⁵⁸ Salako šaulių būrio vado 1936 m. kovo 31 d. pranešimas Švedriškės būrio vadui, *ibid.*, f. 1116, ap. 2, b. 40, l. 17 a. p.; Zarasų šaulių būrio narių, atlikusių 1939 metais šaudymo kovos šoviniams pratimus, sąrašas (be datos), *ibid.*, b. 17, l. 25.

⁵⁹ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus antisovietinio pagrindžio ir kovos su juo 1944 m. lapkričio 29–gruodžio 4 d. ataskaita, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1951, l. 160.

⁶⁰ Zarasų aps. viršininko L. Gumbino 1941 m. rugsėjo 9 d. pranešimas Policijos departamento direktoriui, LCVA, f. R-1106, ap. 1, b. 2, l. 48.

⁶¹ Zarasų aps. pagalbinės policijos vado 1941 m. rugsėjo 22 d. raštas Salako nuovados pagalbinės policijos būrio vadui, *ibid.*, ap. 2, b. 8, l. 13; Zarasų aps. pagalbinės policijos vado 1941 m. spalio 13 d. įsakymas Nr. 52, *ibid.*, l. 44; Zarasų aps. pagalbinės policijos Salako nuovados policininkų žinių lapas (be datos), *ibid.*, l. 55–56; Zarasų aps. policijos Salako nuovados tarnautojų ir jų turimų tarnybos reikalams ginklų ir amunicijos sąrašas (be datos), *ibid.*, b. 15, l. 6.

⁶² A. Bikulčiaus 1948 m. birželio 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11283/3, l. 74–75.

⁶³ LSSR NKVD–NKGB Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio ir sekimo darbo ataskaita (be datos), *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 4499, l. 24; LSSR NKGB Zarasų aps. skyriaus pažyma (be datos), *ibid.*, l. 29.

⁶⁴ Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. rugpjūčio 28 d. įsakymas rinktinėi, LCVA, f. 1116, ap. 2, b. 41, l. 16.

⁶⁵ E. Šlepečio 1944 m. rugsėjo 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38445/3, l. 19–20.

⁶⁶ V. Kazlauskas, *Kovos dvasia*, Vilnius, 1995, p. 85–86.

⁶⁷ P. Stausko 1946 m. birželio 20 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1494, l. 11; I. Stankevičiaus 1947 m. liepos 7 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 34769/3, t. 1, l. 37–38.

⁶⁸ V. Kazlauskas, *Paniekinę mirtį*, Vilnius, 2001, p. 141, 190.

⁶⁹ L. Abarius, *Partizaninio karo kronika...*, p. 27.

⁷⁰ A. Ryboko, N. Šaukecko, P. Trubilos baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33850/3, t. 1.

⁷¹ A. Barkausko, P. Blažiūno, J. Klimo baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 2766/3.

⁷² P. Kazlausko, V. Šaukecko, P. Umbraso baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 1510/3.

⁷³ S. Vytėno 1945 m. sausio 4 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-8203, l. 11.

⁷⁴ S. Mikulėno 1945 m. rugsėjo 13 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 31472/3, l. 20.

⁷⁵ V. Ratkevičiaus 1945 m. rugpjūčio 28 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 40.

⁷⁶ LSSR NKGB Zarasų aps. skyriaus pažyma apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1945 m. spalio 25–30 d., *ibid.*, f. K-11, ap. 1, b. 4500, l. 47.

⁷⁷ LSSR NKGB Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1946 m. vasario 15–20 d. ataskaita, *ibid.*, b. 4501, l. 44.

⁷⁸ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus antisovietinio pogrindžio ir kovos su juo 1944 m. lapkričio 29–gruodžio 4 d. ataskaita, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 1951, l. 160.

⁷⁹ L. Abarius, „Pirmieji Salako krašto partizanai: Emanuelio Šlepečio būrys“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 287–288; E. Šlepečio 1944 m. rugsėjo 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38445/3, l. 19–21.

⁸⁰ Švedriškės šaulių būrio narių sąrašas (be datos), LCVA, f. 1116, ap. 2, b. 6, l. 1–2 a. p.; Švedriškės šaulių būrio narių registracijos 1923–1940 m. knyga, *ibid.*, b. 3, l. 1–14; Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, *ibid.*, f. R-1106, ap. 2,

b. 1, l. 1–23; Zarasų aps. pagalbinės policijos Salako nuovados policininkų žinių lapas (be datos), *ibid.*, b. 8, l. 55–56; A. Blažiūno 1945 m. sausio 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16618, l. 19–20.

⁸¹ A. Blažiūno 1945 m. sausio 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16618, l. 15–16; J. Strazdo 1945 m. vasario 8 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 81–83.

⁸² Švedriškės šaulių būrio narių sąrašas (be datos), LCVA, f. 1116, ap. 2, b. 6, l. 1–2 a. p.; Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, *ibid.*, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–23; Švedriškės apsaugos būrio narių 1941 m. liepos 19 d. sąrašas, *ibid.*, b. 14, l. 47; Zarasų aps. pagalbinės policijos vado 1941 m. rugsėjo 22 d. raštas Salako nuovados pagalbinės policijos būrio vadui, *ibid.*, b. 8, l. 13.

⁸³ B. Butrimo 1944 m. gruodžio 25 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-7880, l. 10–12 a. p.

⁸⁴ Švedriškės šaulių būrio narių sąrašas (be datos), LCVA, f. 1116, ap. 2, b. 6, l. 1–2 a. p.

⁸⁵ Salako apsaugos būrio partizano grandinio Balio Garbšio 1941 m. rugpjūčio 11 d. raportas, *ibid.*, f. R-1106, ap. 2, b. 14, l. 39.

⁸⁶ A. Blažiūno 1945 m. sausio 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16618, l. 15–18.

⁸⁷ „Pasakoja Ona Laurinienė-Butrimaitė“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 391.

⁸⁸ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus 1944 m. spalio 2 d. spec. pranešimas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1951, l. 31.

⁸⁹ M. Pocius, *Kita mėnulio pusė: lietuvių partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*, Vilnius, 2009, p. 79.

⁹⁰ L. Abarius, „Pirmieji Salako krašto partizanai...“, p. 288–289; LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus 1944 m. spalio 2 d. spec. pranešimas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1951, l. 31.

⁹¹ A. Juodkos 1944 m. rugsėjo 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28091/3, l. 6.

⁹² „Pasakoja Ona Laurinienė-Butrimaitė“, p. 391; A. Juodkos baudžiamosios bylos 1944 m. spalio 25 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28091/3, l. 22.

⁹³ „Pasakoja Ona Laurinienė-Butrimaitė“, p. 393; B. Butrimo 1945 m. sausio 27 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-7880, l. 12 a. p.

⁹⁴ „Pasakoja Ona Laurinienė-Butrimaitė“, p. 395.

⁹⁵ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus antisovietinio

tinio pagrindžio ir kovos su juo 1944 m. lapkričio 29–gruodžio 4 d. ataskaita, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1951, l. 163.

⁹⁶ M. Blažiūno 1945 m. sausio 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. P-16618, l. 61.

⁹⁷ A. Blažiūno 1945 m. sausio 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 17–18.

⁹⁸ B. Butrimo 1945 m. sausio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-7880, l. 12 a. p.

⁹⁹ K. Steponavičiaus 1944 m. lapkričio 26 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 35200/3, l. 69; N. Macijausko 1945 m. sausio 18 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 2772/3, l. 46–47.

¹⁰⁰ Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–23; Salako apsaugos būrio partizano grandinio Balio Garbšio 1941 m. rugpjūčio 11 d. raportas, *ibid.*, b. 14, l. 39;

¹⁰¹ Švedriškės šaulių būrio narių 1923–1940 m. registracijos knyga, *ibid.*, f. 1116, ap. 2, b. 3, l. 1–14; Švedriškės šaulių būrio narių sąrašas (be datos), *ibid.*, b. 6, l. 1–2 a. p.

¹⁰² Zarasų aps. pagalbinės policijos vado 1941 m. rugsėjo 22 d. raštas Salako nuovados pagalbinės policijos būrio vadui, *ibid.*, b. 8, l. 13; A. Blažiūno 1945 m. sausio 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16618, l. 19–20.

¹⁰³ A. Blažiūno 1945 m. sausio 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16618, l. 18 a. p.; J. Strazdo 1945 m. vasario 8 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 81–83; N. Macijausko 1945 m. sausio 18 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 2772/3, l. 46–47.

¹⁰⁴ J. Semaškaitė, *op. cit.*, p. 139.

¹⁰⁵ Švedriškės šaulių būrio narių 1923–1940 m. registracijos knyga, LCVA, f. 1116, ap. 2, b. 3, l. 1–14; Švedriškės apsaugos būrio narių 1941 m. liepos 19 d. sąrašas, *ibid.*, f. R-1106, ap. 2, b. 14, l. 47; A. Milašiaus 1947 m. vasario 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19201, t. 1, l. 28.

¹⁰⁶ LP Vytauto apygardos 5-osios Lokio rinktinės 1944 m. rugsėjo mėn.–1949 m. sausio mėn. operatyvinės žinios, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16865, vokas 286, l. 5.

¹⁰⁷ A. Milašiaus 1947 m. vasario 18 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. P-19201, t. 1, l. 28.

¹⁰⁸ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus politinės padėties ir kovos su nacionalistiniu pagrindžiu 1945 m. sausio mėn. ataskaita, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 1952, l. 14.

¹⁰⁹ Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–23; Zara-

sų aps. pagalbinės policijos vado 1941 m. rugsėjo 22 d. pranešimas Salako nuovados pagalbinės policijos būrio vadui, *ibid.*, b. 8, l. 13.

¹¹⁰ L. Abarius, *Partizaninio karo kronika...*, p. 36.

¹¹¹ B. Butrimo 1945 m. sausio 27 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-7880, l. 12 a. p.

¹¹² „Pasakoja Bronė Kaselienė-Bubulytė“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 362.

¹¹³ A. Pukausko 1945 m. lapkričio 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21244/3, l. 13.

¹¹⁴ P. Račinsko 1945 m. spalio 19 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 28436/3, l. 7.

¹¹⁵ „Pasakoja Bronė Kaselienė-Bubulytė“, p. 353.

¹¹⁶ „Pasakoja Bronislovas Edvardas Kondratavičius“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 605.

¹¹⁷ L. Abarius, „Lietuvos partizanų Šiaurės-rytų srities 3-ioji Vytauto apygarda...“, p. 79.

¹¹⁸ LSSR NKVD–NKGB Zarasų aps. skyriaus 1945 m. birželio 2 d. ataskaita, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1955, l. 248.

¹¹⁹ *Ibid.*, l. 249.

¹²⁰ L. Abarius, *Partizaninio karo kronika...*, p. 30–64; LP Vytauto apygardos 5-osios Lokio rinktinės 1944 m. rugsėjo mėn.–1949 m. sausio mėn. operatyvinės žinios, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16865, vokas 286, l. 5–8 a. p.

¹²¹ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1945 m. rugsėjo 19–24 d. rezultatų ataskaita, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 54, l. 394.

¹²² L. Abarius, *Partizaninio karo kronika...*, p. 30–64; LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus viršininko 1945 m. lapkričio 14 d. pranešimas NKVD–NKGB Utenos oper. sektoriaus viršininkui, LYA, f. K-21, ap. 1, b. 55, l. 178; J. Juodkos ir A. Umbraso 1945 m. lapkričio 22 d. pasižadėjimas bendradarbiauti su NKVD, *ibid.*, l. 179–180.

¹²³ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus operatyvinių-čekistinių, karinių ir partinių priemonių 1945 m. rugsėjo 8 d. planas, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1952, l. 132–133.

¹²⁴ LKP(b) Zarasų aps. komiteto biuro Salako vls. Tolimėnų apylinkės komiteto 1945 m. gegužės 24 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, f. 932, ap. 932, b. 1, l. 20.

¹²⁵ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus kovos su nacionalistiniu pagrindžiu 1945 m. spalio–gruodžio mėn. ataskaita, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 1953, l. 4; A. Čiplies 1945 m. gruodžio 26 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. P-19201, t. 2, l. 4–6 a. p.

¹²⁶ L. Abarius, *Partizaninio karo kronika...*, p. 68; LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus 1946 m. kovo 5 d. spec. pranešimas apie pradėtą agentūrinę bylą „Teroristai“, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1953, l. 170.

¹²⁷ A. Kašėta, „Antisovietinio pasipriešinimo mastai Lietuvoje 1944–1953 m.“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, t. 14, p. 66.

¹²⁸ LSSR NKVD Zarasų aps. skyriaus 1946 m. kovo 5 d. spec. pranešimas apie pradėtą agentūrinę bylą „Teroristai“, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1953, l. 170.

¹²⁹ Vajasiškio šaulių būrio narių registracijos knyga, LCVA, f. 1116, ap. 2, b. 18, l. 1–6; Zarasų šaulių rinktinės vado 1939 m. birželio 25 d. įsakymas rinktinei, *ibid.*, b. 41, l. 26.

¹³⁰ L. Abarius, *Partizaninio karo kronika...*, p. 68.

¹³¹ *Ibid.*, p. 9.

¹³² Smalvų šaulių būrio narių sąrašas (be datos), LCVA, f. 1116, ap. 1, b. 343, l. 221; Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, *ibid.*, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–23; Zarasų aps. pagalbinės policijos Smalvų būrio policininkų sąrašas (be datos), *ibid.*, b. 8, l. 80–81.

¹³³ LP Vytauto apygardos 5-osios Lokio rinktinės 1944 m. rugsėjo mėn.–1949 m. sausio mėn. operatyvinės žinios, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16865, vokas 286, l. 8 a. p.; LSSR MGB Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo kovojant su nacionalistiniu pagrindžiu 1948 m. sausio mėn. ataskaita, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 1960, l. 36.

¹³⁴ L. Abarius, *Partizaninio karo kronika...*, p. 10.

¹³⁵ A. Dručkus, *Laukit, sugrįšim laisve nešini*, Kaunas, 1995, p. 12–13.

¹³⁶ Vajasiškio šaulių būrio narių registracijos knyga, LCVA, f. 1116, ap. 2, b. 18, l. 1–6; Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, *ibid.*, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–23;

¹³⁷ Švedriškės šaulių būrio narių registracijos 1923–1940 m. knyga, *ibid.*, f. 1116, ap. 2, b. 3, l. 1–14; Zarasų apskrities partizanų būrių 1941 m. sąrašas, *ibid.*, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–23; Zarasų aps. pagalbinės policijos vado 1941 m. rugsėjo 22 d. raštas Salako nuovados pagalbinės policijos būrio vadui, *ibid.*, b. 8, l. 13.

¹³⁸ „Utenos apskrities 1941 m. partizanų sąrašai“, *1941 m. Birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2000, p. 163–174.

¹³⁹ LSSR MGB Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1948 m. sausio mėn. ataskaita, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1960, l. 22–23.

¹⁴⁰ L. Abarius, *Partizaninio karo kronika...*, p. 90.

¹⁴¹ „Vytauto apygardos štabo 1948 m. gegužės 30 d. atsišaukimas, kaip elgtis trėmimų metu“, in A. Dručkus, *op. cit.*, p. 107.

¹⁴² „Vytauto apygardos Lokio rinktinės vado 1948 m. gruodžio 10 d. įsakymas rinktinei“, *ibid.*, p. 121; LSSR MGB Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1948 m. birželio mėn. ataskaita, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1963, l. 54.

¹⁴³ „Pasakoja Mečislovas Banys“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 315.

¹⁴⁴ O. Butrimaitės 1950 m. vasario 2 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16087, t. 1, l. 211; „Pasakoja Ona Laurinienė-Butrimaitė“, p. 389–410.

¹⁴⁵ LSSR MGB Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo kovojant su nacionalistiniu pagrindžiu 1949 m. kovo mėn. ataskaita, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1965, l. 72.

¹⁴⁶ V. Rusakevičiaus 1951 m. lapkričio 28 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 42002/3, t. 2, l. 23.

¹⁴⁷ J. Dudėno 1952 m. kovo 1 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 214.

¹⁴⁸ Z. Tumėno 1951 m. gruodžio 19 d. tardymo protokolas, *ibid.*, t. 3, l. 118.

¹⁴⁹ LSSR MGB Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1949 m. vasario mėn. ataskaita, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 1965, l. 42–48.

¹⁵⁰ LSSR MGB Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1950 m. balandžio mėn. ataskaita, *ibid.*, b. 1968, l. 102.

¹⁵¹ J. Dudėno 1951 m. lapkričio 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 42002/3, t. 1, l. 18–19.

¹⁵² „Pasakoja Mečislovas Petkevičius-Vytenis“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 603.

¹⁵³ L. Abarius, „Su laisvės vardu – už Lietuvos laisvę“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 273–279; A. Miškinio 1951 m. gruodžio 10 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42002/3, t. 3, l. 238.

¹⁵⁴ E. Juodvalkio 1951 m. gruodžio 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42002/3, t. 2, l. 297–298; LSSR MGB Zarasų aps. skyriaus agentūrinio-operatyvinio darbo 1950 m. balandžio mėn. ataskaita, *ibid.*, f. K-41, ap. 1, b. 1968, l. 105.

¹⁵⁵ L. Abarius, *Partizaninio karo kronika...*, p. 112–118, 130.

¹⁵⁶ „J. Streikaus 1958 m. liepos 18 d. savarankiški parodymai“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 884–861; Zarasų aps. pagalbinės policijos Smalvų nuovados Turmanto punkto policininkų 1941 m. spalio 8 d. sąrašas, LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 8, l. 61–62; 1962 m. birželio 12–15 d. teismo po-

sėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47200/3, t. 5, l. 631.

Gauta 2012 10 16
Lietuvos edukologijos universitetas,
Studentų g. 39, Vilnius

Dainius Noreika

FROM LITHUANIAN RIFLEMEN TO FOREST BROTHERS: RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF THE LOCAL MILITARY STRUCTURE

Summary

The article analyses the Thorn Company, a partisan unit that operated in northeast Lithuania, and the link of its partisans with the previously established societal tradition of self-defence and armed activity. The author seeks to reveal the extent to which the partisans belonged to the pre-war Lithuanian Riflemen's Union and protective squads of small towns and villages which were formed during the uprising of 1941 as well as their participation in the divisions of public and auxiliary police which operated in 1941–1944. The research was carried out using analytical, inductive and statistical methods.

The tradition of armed resistance and self-defence had been maturing in the territory of the future area of activity of Thorn Company (Zarasai regional district, Salakas village area). This tradition had been developing ever since the fights for independence in the early part of the twentieth century. Even then the local population who formed a squad of saboteurs actively assisted the Lithuanian army. The mindset of armed resistance to invaders was shaped, their skills of armed fighting were improved, and a framework of self-defence was taking shape. The memory and traditions of freedom fighting were nourished and

passed on to the younger generation throughout the two decades of Lithuanian independence in the riflemen's squadrons, which operated in the Salakas village district. This tradition determined an active role for riflemen from Salakas area in the anti-Soviet June uprising of 1941, and in their participation in policing units during the period of Nazi occupation (the latter activity was determined by anti-Soviet rather than pro-Nazi convictions).

The military activity tradition shaped in the context of the above mentioned events was also alive in the post-war period. Throughout the whole period of the military company's existence, its backbone was made up of fighters who gained fighting experience in riflemen's squadrons during the independence period as well as in the Nazi-period police and self-defence divisions. Many of them served in earlier military formations of earlier periods, and thus presumably cherished a certain collective mindset, made up of patriotism, belief in the possibility of restoring Lithuanian sovereignty and a deep anti-Soviet disposition. They must have been inclined to think that the gun was a reliable means of survival, and armed fighting was the most suited form of relating to the occupiers.